

Political Ideonomy of Human Capital Theory and Extracting its Policy Implications in Higher Education

Elham Habibi¹, Abbas Manouchehri², Tahereh Miremadi³, Reza Mahdi⁴

Received: Apr. 30, 2018; Accepted: Sep. 03, 2018

Extended Abstract

The human capital theory has played an important role in the introduction and effectiveness of higher education in the development process. The purpose of this article is to study the human capital theory from the viewpoint of political thought and extract its policy implications in the realm of higher education; accordingly, the implicative narrative theory has been used as a conceptual framework and implication research as a methodology. The findings of this paper suggest that the human capital theory based upon utilitarianism provides theoretical and normative bases of an economic approach and market model in higher education. With an overemphasis on the economic dimension of education and giving priority to economic goals, the human capital theory has ignored many other non-economic and intrinsically important functions and goals of the higher education system. This allows the conclusion that the application of human capital theory in higher education suffers from the same reductionist view and shortcomings of utilitarianism, and does not have sufficient theoretical efficacy to offer a comprehensive and multi-dimensional image of the higher education system in the development process.

Keywords: development, utilitarianism, implicative narrative theory, implication research

---

1. PhD Candidate of Political Thought, Institute for Social and Cultural Studies, Tehran. Iran
Corresponding Author).

✉ ehabibi@iscs.ac.ir

2. Professor of Political Science, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

✉ manoocha@modares.ac.ir

3. Associate Professor of Policy-making in Science, Technology and Innovation, Research Organization for Science and Technology, Tehran, Iran.

✉ miremadi@irost.org

4. Assistant Professor in Planning of Development in Higher Education, Institute for Social and Cultural Studies, Tehran. Iran.

✉ mahdi@iscs.ac.ir

INTRODUCTION

The literature review concerning the role of the higher education system in the development process suggests that the contribution and effectiveness of this institution in human capital formation for achieving the end of economic growth has strengthened its role in the development process; In other words, the human capital theory provides the cornerstone for the introduction and effectiveness of the higher education system in the development process. The main question of this paper is whether or not the human capital theory has sufficient theoretical efficacy to offer a comprehensive and multi-dimensional image of the higher education system in the development process?

PURPOSE

The main purpose of this paper is to better realize and understand the human capital theory from the viewpoint of political thought and then extract its policy implications in the realm of higher education.

METHODOLOGY

Implicative narrative theory (Manuchehri, 2016) provides a conceptual framework to explain the relationship between political thought and the development theory. Therefore, conducting the systematic implication research methodology (Danayifard, 2016) is suitable for this interdisciplinary research because it provides the possibility of identifying and retrieving related policy implications in the realm of higher education from key ideas of the conceptual framework.

RESULT

The historical roots of the human capital theory in neo-classical economics can be traced back to utilitarianism; That is to say, utilitarianism is the underpinning political thought behind the human capital theory. As a conceptual framework in this paper, the application of the implicative narrative theory provides the possibility of detecting key and implicit ideas in the human capital theory, or more specifically, in utilitarianism.

The main key ideas of this study include methodological individualism, economic man, commitment to social contract theory, giving priority to the concept of private goods, highlighting the concept of negative liberty (i.e., to consider freedom as the absence of interference by other people), market sovereignty, the theory of pure competition, and enterprise society.

Drawing on the implication research methodology has led to the following policy implications in the realm of higher education: highlighting the economic approach to higher education; drawing a linear and simplistic relationship between higher education and employability; pursuing academic capitalism; ignoring

interpersonal differences and reproducing social inequalities; giving priority to competition and academic ranking systems; weakening the idea of higher education as a common good; and focusing on instrumental pedagogy (Ransome, 2011).

CONCLUSION

Higher education based on human capital theory suffers from the same reductionist view and shortcomings of utilitarianism such as: ignoring interpersonal differences, social goals, and collective values. Further, the human capital theory (or utilitarianism as its underpinning theoretical and normative basis) is indifferent to distributive and redistributive issues, and its mere focus on utility has overlooked other important considerations.

Although the human capital theory has maintained its position as a powerful and dominant theory in the realm of educational policymaking, this theory does not have sufficient theoretical efficacy to offer a comprehensive and multi-dimensional image of the higher education system in the development process. In fact, in order to reconsider and promote the role and status of the higher education system in the development process, we need an alternative development theory capable of overcoming the shortcomings of utilitarianism due to its powerful underlying political thought.

Sen's own explanation for the success of human development is that it was a reaction against a narrow utilitarianism (McNeill, 2007, 16). Provided the fundamental political thought in the human development theory is able to criticize and offer a more superior conceptual framework than utilitarianism, this theory can be considered as an alternative. Further research is required to study the political thought behind the theory of human development.

NOVELTY

Some studies have exclusively reviewed the human capital theory from different perspectives focusing on the methodological, empirical, practical and moral aspects of theory (e.g., Baptiste, 2001; Tan, 2014; Bonal, 2016). However, none of them were designed to better realize and understand the human capital theory from the viewpoint of political thought. Also, the novelty of this study lies in its interdisciplinary nature; because three distinct fields (i.e., political thought, development, and higher education) have been studied together in an interdisciplinary approach to reduce the existing gap between development thinking and development practice.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

BIBLIOGRAPHY

- Arasteh, H. R. (2004). Ertebāt-e dānešgāh va san'at [University - industry relations]. *Quarterly Journal of Research & Planning in Higher Education*, 10(3), 57-98.
- Khorsandi Taskouh, A., & Panahi, M. (2016). Tahlil-e enteḡādi-ye nezāmhā-ye rotbe-bandi-ye beynolmelali-ye dānešgāhā; Pišnāhādāt-e siyāsati barāye āmuzeš-e āli-ye Iran [Critical analysis of international university ranking systems; Policy suggestions for higher education in Iran]. *Iranian Higher Education*, 8(3), 111-136.
- Danaeifard, H. (2016). Raveššenāsi-ye motāle'āt-e delālatpažuhi dar olum-e ejtemā'i va ensāni: Bonyānhā, ta'arīf, ahammiyyat, ruykardhā, va marāhel-e ejrā [The methodology of implication -research studies in human and social sciences: Foundations, definitions, importance, approaches and the stages of implementation]. *Methodology of Social Sciences and Humanities (MSSH)*, 22(86), 39-71.
- Rawls, J. (2011). *Nazariye-ye edālat* [A theory of justice] (2nd ed.; S. M. K. Sarvarian, & M. Bahrani, Trans.). Tehran, Iran: Institute for Social & Cultural Studies. (Original work published 1971)
- Sen, A. (2004). *Towse'e ya'ni āzādi* [Development as freedom] (M. S. Nuri Naini, Trans.). Tehran, Iran: Ney. (Original work published 1999)
- Samim, R. (2017). Bahsi dar bāb-e anvā'-e farhixtegi dar asr-e jadid va nesbat-e ān bā dānešgāh [A discussion on the educatedness (Bildungsbürgertum) in the modern era and its relation to universities]. In J. Rahmani, *Porseš az Dānešgāh-e Irāni [Problematizing the iranian university]* (pp. 157-172), Institute for Social & Cultural Studies, Tehran, Iran.
- Abbasi, B., Gholipour, A., Delavar, A., & Jafari, P. (2009). Tahqiq-e keyfi Pirāmun-e ta'sir-e ruykard-e tejarisāzi bar arzešhā-ye sonnati-ye dānešgāh [Qualitative research approach concerning the effect of commercialization on traditional values of university]. *Journal of Science & Technology Policy*, 2(2), 63-76.
- Foucault, M. (2015). Tavalloḡ-e zist siyāsāt, dars goftārhā-ye College de France (1978-1979) [The birth of biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-79] (4th ed.; R. Najafzadeh, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Copleston, F. (2009). Tārix-e falsafe: Az Bentham tā Russell [A history of philosophy: From Bentham to Russell] (B. Khorramshahi, Trans.). Tehran, Iran: Enteshārāt-e Elmi va Farhangi. (Original work published 1985)
- Varij Kazemi, A. (2017). Dānešgāh-e dar hāl-e tahavvol [Reshaping the university]. In J. Rahmani, *Porseš az Dānešgāh-e Irāni [Problematizing the iranian university]* (pp. 251-263), Institute for Social & Cultural Studies, Tehran, Iran.
- Maljoo, M. (2014). Kālāyisāzi-ye āmuzeš-e āli dar Iran [Commodification of higher education in Iran]. *Journal of Negāh-e Nou*, 101, 55-66.

- Mohaddesi, H. (2013, October 9). Āsibhā-ye jeddi-ye tejāri šodan-e dānešgāhhā va rāhkārhā-ye raf-e payāmadhā-ye ān [Negative effects of university commercialization and solutions to overcome its consequences]. *Iranian Students News Agency*, Retrieved from <https://www.isna.ir/news/92071711362>
- Mohaddesi, H. (2014). Dānešgāh be masābeh-e bāzār, payāmad-e tejārišodan-e fazāyande-ye āmuzeš-e āli-ye Iran [University as market, consequence of increasing commercialization in Iranian higher education]. *Iran Newspaper*, p.18, Retrieved from <http://www.magiran.com/npview.asp?ID=2964081>
- Mozaffarinia, M. (2016). Andišešenāsi-ye barnāme-hā-ye towse'e dar Iran: Barnāme-ye Avval tā Panjom-e ba'd az enqelāb [Political ideonomy of development programs in Iran: The First program to Fifth] (Doctoral dissertation). Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
- Manouchehri, A. (2015). Andiše-ye siyāsi be masābeh-e dāneši miyānreštei: Ravāyati delālāti – pārādāymi [Political thought as an interdisciplinary knowledge: Implicative - paradigmatic narrative]. *Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 7(2), 1-22. doi: 10.7508/isih.2015.26.001
- Manouchehri, A. (2016). Farāsuy-e ranj va rowyā: Revāyati delālāti - pārādāymi az tafakkor-e siyāsi [Beyond the suffering and dream: Implicative - paradigmatic narrative of political thought] (Vol. 1). Tehran, Iran: Research Center for Islamic History.
- Baptiste, I. (2001). Educating lone wolves: Pedagogical implications of human capital theory. *Adult Education Quarterly*, 51(3), 184-201. doi: 10.1177/074171360105100302
- Becker, G. (1976). *The economic approach to human behavior*. Chicago: University of Chicago.
- Bonal, X. (2016). Education, poverty, and the “Missing Link”: The limits of human capital theory as a paradigm for poverty reduction. In K. Mundy, A. Green, B. Lingard, & A. Verger, (Eds.), *The Handbook of Global Education Policy* (pp. 97-110). doi: 10.1002/9781118468005.ch5
- Boni, A., & Walker, M. (2013). *Human development and capabilities: Re-imagining the university of the Twenty-First century*. New York: Routledge.
- Boni, A., & Walker, M. (2016). Universities and global human development: Theoretical and empirical insights for social change. New York: Routledge. doi: 10.4324/9781315742793
- Brighouse, H. (2006). *On education*. London: Routledge
- Caille, A. (1992). Utilitarianism and anti - utilitarianism. *Thesis Eleven*, 33(1), 57-68. doi: 10.1177/072551369203300103
- Calkin, S. (2018). *Human capital in gender and development*. London: Routledge. doi: 10.4324/9781315522098

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Chapman, D., & Austin, A. (2002). *Higher education in the developing world: Changing contexts and institutional responses*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Etkowitz, H., & Klofsten, M. (2005). The innovation region: Towards a theory of knowledge - based regional development. *R & D Management*, 35(3), 243-55. doi: 10.1111/j.1467-9310.2005.00387.x
- Fine, B. (2009). Development as zombieconomics in the age of neoliberalism. *Third World Quarterly*, 30(5), 885-904. doi: 10.1080/01436590902959073
- Frank, R. H. (2001). Why is cost - benefit analysis so controversial?. In M. D. Adler, & E. A. Posner, (Eds.), *Cost - Benefit Analysis: Legal, Economic and Philosophical Perspectives* (pp. 77-94), University of Chicago Press, Chicago. doi: 10.1017/cbo9780511819025.018
- Gillies, D. (2014). Human capital, education, and sustainability. *Sisyphus: Journal of Education*, 2(3), 78-99. doi: 10.25749/sis.6546
- Herfeld, C. (2012). The potentials and limitations of rational choice theory: An interview with Gary Becker. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 5(1), 73-86. doi: 10.23941/ejpe.v5i1.101
- Hirsch, F. (1976). *Social limits to growth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lebeau, Y., & Sall, E. (2011). Global institutions, higher education and development. In R. King, S. Marginson, & R. Naidoo, (Eds.), *Handbook on Globalization and Higher Education* (pp. 129-47), Edward Elgar, Cheltenham. doi: 10.4337/9780857936233.00017
- Locke, J. (1947). *On politics and education*. Roslyn, NY: Black.
- Marginson, S. (2009). University rankings, government and social order: Managing the field of higher education according to the logic of the performative present-as-future. M. Simons, M. Olssen, & M. Peters, (Eds.), *Re-Reading Education Policies: Studying the Policy Agenda of the 21st Century*, Sense Publishers, Rotterdam.
- Marginson, S. (2010). *Creating global public goods, opening keynote for seminar on the Global University at the University of Virginia, USA*.
- Marginson, S. (2016). *Higher education and the common good*. Australia: Melbourne University Press.
- Marginson, S. (2017). Limitations of human capital theory. *Studies in Higher Education*, 44(2), 1-15. doi: 10.1080/03075079.2017.1359823
- McNeill, D. (2007). Human development: The power of the idea. *Journal of Human Development*, 8(1), 5-22. doi: 10.1080/14649880601101366
- Murphy, K., Shleifer, A., & Vishny, R. (1991). The allocation of talent: Implications for growth. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 503-530. doi: 10.2307/2937945
- Ransome, P. (2011). Qualitative pedagogy versus instrumentalism: The antinomies of

higher education teaching and learning in the UK. *Higher Education Quarterly*, 65(2), 206-223. doi: 10.1111/j.1468-2273.2010.00478.x

Rizvi, F., & Lingard, R. (2010). *Globalizing education policy*. London: Routledge.

Sotiropoulos, D. (2009). Why John Stuart Mill should not be enlisted among neoclassical economists. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 16(3), 455-473. doi: 10.1080/09672560903101328

Strober, M. H. (1990). Human capital theory: Implications for HR managers. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 29(2), 214-239. doi: 10.1111/j.1468-232X.1990.tb00752.x

Tan, E. (2014). Human capital theory. *Review of Educational Research*, 84(3), 411-445. doi: 10.3102/0034654314532696

Thomson, A. (2008). *Exploring the relationship between higher education and development: A review and report*, Guerrand-Hermes Foundation for Peace.

Zafirovski, M. (1999). What is really rational choice? Beyond the utilitarian concept of rationality. *Current Sociology*, 47(1), 47-113. doi: 10.1177/0011392199047001005

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

اندیشه‌شناسی سیاسی نظریه سرمایه انسانی و استخراج دلالت‌های سیاستی آن در حوزه آموزش عالی

الهام حبیبی^۱، عباس منوچهری^۲، طاهره میرعمادی^۳، رضا مهدی^۴

دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۱۰؛ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۱۲

چکیده

نظریه سرمایه انسانی نقش مهمی را در ورود و اثرگذاری نظام آموزش عالی در روند توسعه برعهده دارد. هدف از این مقاله، اندیشه‌شناسی سیاسی نظریه توسعه‌ای سرمایه انسانی و استخراج دلالت‌های سیاستی آن در حوزه آموزش عالی است؛ براین اساس، از روایت دلالتی به‌عنوان چارچوب مفهومی و روش‌شناسی دلالت‌پژوهی استفاده شده است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد نظریه سرمایه انسانی با تکیه بر مقومات و دلالت‌های اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرایی، مبانی نظری و هنجاری رویکرد اقتصادی و بازارمحور در حوزه نظام آموزش عالی را فراهم کرده و با تأکید بیش‌ازاندازه بر بُعد اقتصادی آموزش و اولویت‌دهی به اهداف اقتصادی، بسیاری دیگر از اهداف و کارکردهای غیراقتصادی و فی‌نفسه ارزشمند نظام آموزش عالی را مورد غفلت و کم‌توجهی قرار داده است. طبق نتایج به‌دست‌آمده، نظام آموزش عالی مبتنی بر تئوری سرمایه انسانی، با انعکاس نگاه تقلیل‌گرا و محدودیت‌های حاکم بر مطلوبیت‌گرایی در تکیه بر انگاره انسان اقتصادی، بی‌تفاوتی نسبت به مسئله توزیع، تفاوت‌های میان‌فردی و فراموش کردن سایر ملاحظات ناوابسته به مطلوبیت، از کفایت نظری لازم برای ارائه تصویری همه‌جانبه و جامع از نقش و جایگاه نظام آموزش عالی در توسعه برخوردار نیست.

کلیدواژه‌ها: توسعه، مطلوبیت‌گرایی، نظریه روایت دلالتی، روش‌شناسی دلالت‌پژوهی

۱. دانشجوی دکتری اندیشه سیاسی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

ehabibi@ics.ac.ir

۲. استاد علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

manoocha@modares.ac.ir

۳. دانشیار سیاست‌گذاری علم، فناوری و نوآوری، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران، تهران، ایران.

miremadi@irost.org

۴. استادیار برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران.

mahdi@ics.ac.ir

۱. مقدمه

در بدو توسعه، نقش و جایگاه نظام آموزش عالی به سبب ظهور رشته اقتصاد آموزش و نظریه سرمایه انسانی مورد توجه قرار گرفت، اما در دهه های بعد از شدت اهمیتش در مباحث توسعه کاسته شد. پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه میان آموزش عالی و توسعه» (تامسون^۱، ۲۰۰۸) یکی از علل مهم کم رنگ شدن نقش و جایگاه نظام آموزش عالی در مباحث توسعه را باور به نرخ بازدهی^۲ پایین آن در مقایسه با آموزش ابتدایی و متوسطه بیان می کند. در ابتدا نتایج مطالعات گسترده نشان می داد آموزش دانشگاهی در مقایسه با آموزش ابتدایی و متوسطه از نرخ بازدهی پایین تری برخوردار است و به همین سبب باید منابع مالی کمتری از سوی بخش دولتی و کمک های بین المللی اقتصادی به آن اختصاص یابد. «براساس نتایج حاصل از این تحقیقات و به منظور دستیابی به بازدهی بالاتر در رشد اقتصادی که غایت و هدف توسعه در نظر گرفته می شد، توجه محققان و سیاست گذاران سازمان های بین المللی بیشتر به سمت وسوی آموزش ابتدایی و متوسطه در امر توسعه جلب شد» (چپمن و آستن^۳، ۲۰۰۲، ۵).

کم توجهی به نقش آموزش عالی در توسعه به تضعیف بسیاری از مؤسسات آموزش عالی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و همچنین کاهش میزان تحقیقات علمی صورت گرفته پیرامون نقش این نهاد از مباحث توسعه منجر شد (تامسون، ۲۰۰۸؛ لبو و سال^۴، ۲۰۱۱).

از اواخر دهه ۱۹۸۰، شاهد احیای نقش آفرینی نهاد آموزش عالی به عنوان بازیگر و مؤلفه ای کلیدی در توسعه هستیم که دلیل آن را تا حد زیادی می توان در احیای نظریه سرمایه انسانی مدرن در تئوری های جدید رشد، ظهور اقتصاد دانش بنیان جهانی، قدرت گیری جریان نئولیبرالیسم و پدیده جهانی شدن یافت. از اواخر قرن بیستم، گستره تغییرات در حوزه آموزش عالی و مشارکت آن در رشد و توسعه اقتصادی به حدی است که

فصلنامه علمی پژوهشی

۱۶۶

دوره ۱۱، شماره ۱
زمستان ۱۳۹۷
پیاپی ۴۱

1. Thomson

۲. نرخ بازده سرمایه گذاری آموزش به منزله ابزار کلیدی نظریه سرمایه انسانی مطرح شد.

3. Chapman & Austin

4. Lebeau & Sall

از آن با عنوان انقلاب دوم آکادمیک نام برده می‌شود. «درحالی‌که دولت و صنعت جزء نهادهای اصلی و اولیه در جوامع صنعتی محسوب می‌شدند؛ در جوامع دانش‌بنیان و پسا صنعتی، زنجیره سه‌گانه دولت، صنعت و دانشگاه را به‌عنوان بازیگران کلیدی توسعه شاهدیم» (اتزکویتز و کلوپستن^۱، ۲۰۰۵، ۲۴۴).

مروری بر ادبیات نظام آموزش عالی در توسعه نشان می‌دهد مشارکت و اثرگذاری این نهاد در تشکیل سرمایه انسانی به‌منظور دستیابی به رشد اقتصادی منجر به قدرت‌گیری و تقویت نقش و جایگاه آن در توسعه بوده است؛ درواقع، نظریه سرمایه انسانی، سنگ بنای ورود و اثرگذاری نظام آموزش عالی در روند توسعه‌ای را برعهده داشته است.

پرسش اصلی مقاله این است که آیا تئوری سرمایه انسانی از کفایت نظری لازم برای ارائه تصویری همه‌جانبه و جامع از نظام آموزش عالی برخوردار است یا خیر؟ به‌منظور فهم و شناخت بهتر نظریه توسعه‌ای سرمایه انسانی و استخراج دلالت‌های سیاستی آن در حوزه آموزش عالی، از پشتوانه معرفتی و هنجاری اندیشه سیاسی استفاده شده است؛ یعنی سه حوزه مطالعاتی مجزا—اندیشه سیاسی، توسعه و آموزش عالی—از طریق رویکردی میان‌رشته‌ای در ترکیب و همگرایی با یکدیگر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به همین منظور، از نظریه روایت دلالتی به‌عنوان چارچوب نظری-مفهومی (منوچهری، ۱۳۹۵) و از روش‌شناسی دلالت‌پژوهی (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵) برای سازمان‌دهی این مقاله بهره گرفته شده است.

نظریه روایت دلالتی چارچوبی مفهومی برای تبیین نسبت میان اندیشه سیاسی و نظریه توسعه فراهم می‌کند. علاوه‌براین، خود اندیشه سیاسی را می‌توان معرفتی میان‌رشته‌ای دانست و نظریه روایت دلالتی، شیوه‌ای بدیل برای تبیین میان‌رشته‌گی اندیشه سیاسی ارائه می‌دهد؛ زیرا دلالت وضعیتی را در جامعه‌شناسی، دلالت بنیادین را در انسان‌شناسی مکاتب فلسفی، دلالت هنجاری و راهبردی را در علم سیاست و دلالت کاربردی اندیشه سیاسی را به‌صورت خط‌مشی‌ها و راهکارها در سیاست‌گذاری اجتماعی می‌توان مشاهده کرد (منوچهری، ۱۳۹۴).

برای بررسی و استخراج دلالت‌ها، آثار، تبعات، کاربردهای یک فلسفه، یک چارچوب،

یک نظریه، یک مدل، یا یک ایده برای رشته یا موضوعی مشخص می‌توان از «روش‌شناسی دلالت‌پژوهی» استفاده کرد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵). در مطالعات دلالت‌پژوهی، پژوهشگر به دنبال استقراض و وام‌گیری دانش عاریه‌ای و برکشیدن ایده‌های کلیدی از سایر رشته‌ها برای استفاده در رشته تخصصی خود است. از این رو، انجام روش‌شناسی دلالت‌پژوهی نظام‌مند (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ۵۰) مناسب این پژوهش میان‌رشته‌ای است، زیرا امکان برکشیدن سهم‌یاری (ایده‌های کلیدی) از چارچوب مفهومی روایت دلالتی (به‌عنوان مأخذ صادرکننده یا قرض‌دهنده ایده) و احصا و بازیابی رهنمودها و دلالت‌های سیاستی متناظر در حوزه آموزش عالی (به‌عنوان مأخذ واردکننده یا قرض‌گیرنده ایده) را فراهم می‌کند. موفقیت این روش‌شناسی در برکشیدن ایده‌های کلیدی برای اقتباس در رشته یا حوزه یا موضوع مطالعاتی دیگر، نیازمند آشنایی پژوهشگر با شیوه‌های پژوهش کیفی به‌طور خاص و بعضاً کمی است. در این مطالعه، روش نمونه‌گیری کیفی هدفمند برای گردآوری داده‌های مرتبط به کار گرفته شده است.

یکی از مختصات روش دلالت‌پژوهی این است که پژوهشگر بیش از یک‌بار به گردآوری داده‌ها می‌پردازد، زیرا مرتباً برای گردآوری اطلاعات بیشتر و غنی‌تر به مأخذ داده‌ای خود بازمی‌گردد؛ بنابراین موعده زمانی دقیقی برای فرایند روش‌شناسی دلالت‌پژوهی وجود ندارد و پژوهشگر تا زمانی که دلالت‌های خود را به نحوی جامع و مانع، و شفاف و منطقی احصا نکند به گردآوری داده‌ها ادامه می‌دهد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ۵۷).

مسئله پژوهشی ایجاب می‌کند نوعی از مطالعه ایده‌های کلیدی از ابژه منتخب به شیوه دلالت‌پژوهی انجام شود که خود فرایندی را طی می‌کند مشتمل بر:

- یافتن ایده‌های کلیدی
- اعتبارسنجی ایده‌های کلیدی
- تعیین دلالت‌های مناسب
- اعتبارسنجی دلالت‌ها

شکل شماره (۱). مراحل روش‌شناسی دلالت‌پژوهی

(منبع: دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ۵۵)

واقعیت این است که این مراحل در روش‌شناسی دلالت‌پژوهی به صورت خطی غیرقابل برگشت انجام نمی‌شود؛ بلکه بین گام‌ها رفت‌وآمد (بده‌وبستان)‌های متعددی شکل می‌گیرد تا نتیجه به دست آمده معتبر و قابل‌اتکاتر باشد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ۵۱). اعتبارسنجی ایده‌های کلیدی و دلالت‌های احصایی را می‌توان بر اساس میزان تکرار آن‌ها در متون مختلف (استنادات داده‌شده) و از طریق مرور همتا^۱ تعیین کرد. تلاش شد تا علاوه بر افزایش تعداد منابع، با مراجعه چندباره و مطالعه دقیق‌تر نیز غنای دلالتی این مطالعه تقویت شود.

۲. نظریه سرمایه انسانی

تئوری سرمایه انسانی، نظریه جدید قرن بیستم نیست؛ در واقع، آدام اسمیت در اثر ثروت ملل، مبنای آنچه را بعدها به عنوان نظریه سرمایه انسانی شناخته شد، پی‌ریزی کرد. اما تقریباً تا دو قرن پس از انتشار ثروت ملل، علم اقتصاد تا حد زیادی از ایده‌ها و بینش‌های آدام اسمیت غافل ماند و به جای سرمایه انسانی، تمرکزش را بر نقش زمین، ساعات و تعداد نیروی کار، و سهام سرمایه به عنوان عوامل کلیدی در دستیابی به رشد اقتصادی معطوف ساخت. از دهه ۱۹۶۰، با ظهور نظریه سرمایه انسانی به طور رسمی، مبحث آموزش و اهمیت آن در دستیابی به رشد اقتصادی مورد توجه قرار گرفت و هزینه در آموزش به جای مصرف به عنوان سرمایه‌گذاری تعبیر شد و مفهوم نرخ بازده سرمایه‌گذاری در آموزش به عنوان سنجه اقتصادی به کار رفت.

در دهه ۱۹۷۰، تئوری‌های پالایش^۲ کوبنده‌ترین انتقادات را علیه مفروضات نظریه سرمایه انسانی مطرح، و این نظریه را شدیداً به چالش کشیدند. چالش دیگر، با ظهور مشکل تحصیلات فرانیاز نیروی کار آمریکا در دهه ۱۹۷۰ به وقوع پیوست. در این دهه، همچنان، حمایت‌های اجتماعی و سیاسی برای هزینه‌ها و سرمایه‌گذاری دولت در حوزه آموزش کاهش یافت.

1. peer review
2. Screening Theories

در دهه ۱۹۸۰، ناکارآمدی نظریه سرمایه انسانی در ارائه پاسخی بسنده به چالش‌ها، و نیز سؤالات و تردیدهای مطرح شده، به کاهش اعتبار سیاسی و آکادمیک آن منجر شد. در نتیجه، نظریه پردازان سرمایه انسانی تلاش کردند اصلاحاتی را در برخی از گزاره‌های اولیه آن ارائه دهند. در اشاره به تفاوت‌های ارائه شده در نسخه جدید با نظریه سرمایه انسانی دهه ۱۹۶۰ می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱) اذعان به نقش تکنولوژی به‌عنوان عاملی که واسط میان سرمایه انسانی و بهره‌وری^۱ است. ۲) نظریه سرمایه انسانی مطرح در دهه ۱۹۸۰، حامی سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در آموزش است (بپتیست^۲، ۲۰۰۱، ۱۸۹).

بن‌فاین^۳ (۲۰۰۹)، نکته ظریفی را مورد توجه قرار داده است مبنی بر اینکه پیش از دهه ۱۹۷۰ دولت به‌عنوان بازیگر اصلی اقتصادی در نظریه سرمایه انسانی در نظر گرفته می‌شد. اما با شروع بحران اقتصادی در دهه ۱۹۷۰، دولت به‌عنوان منبع ناکارآمدی و شکست موازنه بازار در نظر گرفته شد. (نظریه سرمایه انسانی که تا پیش از دهه ۱۹۷۰ در پیوند با کینزگرایی قرار داشت، پس از دهه ۱۹۷۰ بیشتر همسو با اصول اقتصاد نئوکلاسیک قرار گرفت و در نسخه نئوکلاسیک، هژمونی خود را تحکیم و تقویت بخشید) (بُنال^۴، ۲۰۱۶، ۱۰۰).

از اواخر دهه ۱۹۸۰، اطمینان زیادی به مطلوبیت بنیادین نظریه سرمایه انسانی ایجاد شد که این اطمینان در دهه ۱۹۹۰ نیز ادامه داشت. تئوری‌های پالایش نظیر تئوری علامت‌دهی قادر به ارائه تئوری قدرتمند جایگزین نظریه سرمایه انسانی نبودند.

همان‌طور که اشاره شد، نظریه سرمایه انسانی از مکتب فکری نئوکلاسیک در علم اقتصاد نشئت گرفت و در نسخه نئوکلاسیک، هژمونی‌اش را مستحکم و تقویت کرد؛ بنابراین، برای داشتن تصویری روشن و شفاف از این نظریه، ابتدا باید فهمی کامل از مدل اقتصادی نئوکلاسیک و مفروضات بنیادینش داشته باشیم. مدل اقتصادی نئوکلاسیک به‌منظور توضیح و تبیین پدیده‌های اجتماعی/اقتصادی، بر دو پارادایم اصلی، یعنی

1. productivity
2. Baptiste
3. Fine
4. Bonal

فردگرایی متدولوژیک و نظریه انتخاب عقلانی^۱ تمرکز دارد. نظریه سرمایه انسانی نیز بر مفروضات و مبانی این دو پارادایم استوار است (تان^۲، ۲۰۱۴).

۲.۱. فردگرایی متدولوژیک

فردگرایی متدولوژیک، فرد را واحد تحلیل قرار می دهد و بر اهمیت و برتری سطح تحلیل خرد (عامل انسانی) بر سطح تحلیل کلان (ساختارهای اجتماعی) دلالت دارد. براساس فردگرایی متدولوژیک، به منظور فهم پدیده های اجتماعی، نیازمند درک افراد و انگیزه های آنها هستیم.

۲.۲. نظریه انتخاب عقلانی

نظریه انتخاب عقلانی به دنبال ارائه مدل یا رویکردی اقتصادی برای درک و پیش بینی رفتارهای انسانی است. بر طبق گفته گری بکر، این نظریه بر سه اصل (منطق^۳) استوار است که عبارت اند از: (۱) رفتار بیشینه کننده؛ (۲) موازنه بازار؛ و (۳) ترجیحات پایدار (بکر^۴، ۱۹۷۶، ۵).

نظریه انتخاب عقلانی، کنش عقلانی را صرفاً رفتاری در جهت بیشینه سازی مطلوبیت^۵ یا سود و کاهش ضرر و هزینه می داند که در دیدگاه مطلوبیت گرایی جرمی بنتام ریشه دارد. از این رو، کنش هر بازیگر اجتماعی در راستای بیشینه کردن مطلوبیت مورد نظر، منافع خصوصی، ثروت یا درآمد مالی (اقتصادی) فهمیده می شود (زفیراوسکی^۶، ۱۹۹۹، ۴۸). در واقع، در این نظریه با ارائه شکلی جدید از مطلوبیت گرایی جرمی بنتام، محتوا و مفهوم مطلوبیت به گونه ای دیگر دیده می شود؛ یعنی مطلوبیت نه به مفهوم خوشحالی و شادمانی، بلکه به عنوان دستیابی به خواسته ها یا نوعی بروز رفتارهای انتخابی در هر فرد تعریف می شود. مکتب نئوکلاسیک به جای تمرکز بر شادی و خوشحالی، مطلوبیت را ارضای

1. rational choice theory

2. Tan

۳. Axiom (Matter of fact): گزاره ای است که بدون اثبات و به شکل پیش فرض پذیرفته می شود و از روی آن سایر گزاره ها استخراج می شوند.

4. Becker

5. utility

6. Zafirovski

ترجیحات یا خواست‌ها تعریف کرده است. آنچه مهم است قدرت خواستی است که ارضا شده است، نه میزان خوشحالی حاصل از آن (سن^۱، ۱۳۸۳، ۱۷۴).

در ارائه مدل یا رویکردی اقتصادی برای توضیح و تبیین رفتار انسان و پدیده‌های اجتماعی در نظریه انتخاب عقلانی، دومین اصل بر مفروض موازنه بازار آزاد و کاملاً رقابتی مبتنی است. در این رویکرد اقتصادی، بازار تعیین‌کننده، مشروعیت‌بخش، و تنظیم‌گر هر جنبه از زندگی انسانی و رفتار اجتماعی است. تمام نهادها و پدیده‌های اجتماعی، از جمله حکومت، خانواده، مدارس، طلاق، ازدواج، تبعیض، جرم و جنایت، اعتیاد، و ... در قالب مکانیسم بازار تفسیر می‌شوند، زیرا همه آن‌ها در برابر نیروی بازار تسلیم می‌شوند و از قانون حداکثرسازی مطلوبیت پیروی می‌کنند (بکر، ۱۹۷۶، ۱۱-۹). نیروهای تنظیم‌کننده بازار در هماهنگی و انطباق با ماهیت بیشینه‌کننده منفعت افراد عمل می‌کنند و این اطمینان خاطر را فراهم می‌کنند که در مکانیسم حاکم بر بازار، هر فرد سهم عادلانه‌اش را برای تلاش‌ها و سرمایه‌گذاری‌هایی که کرده است، دریافت خواهد کرد. گفتنی است که آموزش و نهادهای آموزشی بخشی از این جامعه بازار هستند.

«سومین مفروض بر ترجیحات پایدار مبتنی است که امکان پیشگویی درباره رفتارهای انسانی و تغییرات قیمت‌ها، تقاضا، عرضه، هزینه‌ها، و درآمد را در اختیار اقتصاددانان قرار می‌دهد. براین اساس، ترجیحات افراد با گذشت زمان تغییر نکرده و در میان طبقات اجتماعی، جوامع و فرهنگ‌های مختلف، متفاوت نیستند» (بکر، ۱۹۷۶، ۵). منظور گری بکر از این ترجیحات پایدار جنبه‌های بنیادین زندگی همانند سلامتی، شأن اجتماعی، لذت و شادمانی، و ... است که طبق گفته وی، این ترجیحات در همه انسان‌ها به طور یکسان وجود دارد.

در مجموع، با بررسی و پس‌کاوی ریشه‌های تاریخی نظریه سرمایه انسانی در اقتصاد نئوکلاسیک به مبانی اندیشه‌ای و فلسفی مطلوبیت‌گرایی به‌عنوان پشتوانه و اندیشه سیاسی بنیادین نظریه سرمایه انسانی نزدیک می‌شویم که از طریق روایت دلالتی، مفاهیم پنهان و ضمنی آن را درباره هستی و انسان‌شناسی، و فن حکمرانی مطلوب بررسی خواهیم کرد.

۳. اندیشه‌شناسی سیاسی نظریه سرمایه انسانی

از روایت دلالتی به عنوان چارچوب نظری یا مفهومی این مقاله بهره گرفته شده است (منوچهری، ۱۳۹۵) که نسبت میان اندیشه سیاسی و نظریه توسعه را توضیح می‌دهد. اندیشه سیاسی یک منظومه گفتاری-عملی است که در بردارنده طرحی نظری برای سامان نیک اجتماعی است. اندیشه سیاسی وضعیت مطلوبی را ترسیم می‌کند که در عالم واقع وجود ندارد اما می‌توان آن را مستقر کرد. با مطالعه انواع مکاتب و آرای سیاسی در تاریخ فکر، می‌توان اندیشه سیاسی را آن‌گونه اندیشه‌ای دانست که مشتمل بر پنج نوع دلالت است. این دلالت‌ها به ترتیب عبارت‌اند از: (۱) دلالت تاریخی-وضعیتی، (۲) دلالت بنیادین، (۳) دلالت هنجاری، (۴) دلالت راهبردی، و (۵) دلالت کاربردی.

نظریه توسعه از دلالت‌های کاربردی اندیشه سیاسی محسوب می‌شود و چهارگونه دلالت تاریخی-وضعیتی، بنیادین، هنجاری، و راهبردی در آن مندرج است و در نهایت دلالت کاربردی مبتنی بر دلالت‌های پیشین قوام می‌یابد (منوچهری، ۱۳۹۵). بدین‌سان این چهار دلالت اندیشه‌ای، موجد چرایی، چیستی و چگونگی تئوری توسعه هستند. اخیراً نظریه سرمایه انسانی به یکی از قدرتمندترین مبانی نظری در سیاست‌گذاری آموزشی جهانی تبدیل شده است (ریزوی و لینگارد^۱، ۲۰۱۰؛ مارگینسون^۲، ۲۰۱۰؛ گلیز^۳، ۲۰۱۴؛ بونی و والکر، ۲۰۱۳، ۲۰۱۶؛ کلکین^۴، ۲۰۱۸).

برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای ایران، در قبل و پس از انقلاب، پیرو رویکردهای اقتصادی سرمایه‌داری جهانی بوده‌اند (مظفری‌نیا، ۱۳۹۵). از این‌رو، کاهش بودجه و حمایت‌های مالی دولتی و افزایش فشار دولت برای خصوصی‌سازی دانشگاه با توجه به اصل ۴۴ قانون برنامه چهارم توسعه و برنامه‌های توسعه پنج‌ساله، دانشگاه‌ها و دیگر مؤسسات نظام آموزش عالی را به تنوع‌بخشی در منابع مالی، و پیگیری منافع سودانگاران^۴ آتی و منطق حسابگرانه در فعالیت‌هایشان واداشته است؛ همچنین پیشروی به سمت

1. Rizvi & Lingard
2. Marginson
3. Gillies
4. Calkin

رویکردهای تجاری سازی (آراسته، ۱۳۸۳؛ عباسی، قلی پور، دلاور، و جعفری، ۱۳۸۸)، تسریع روند کالایی شدن آموزش عالی ایران بعد از سال ۱۳۸۷ش (مالجو، ۱۳۹۳)، تبدیل دانشگاه‌ها به بنگاه‌های اقتصادی در دو دهه اخیر (محدثی، ۱۳۹۲؛ ۱۳۹۳) و ظهور و سلطه مفاهیمی نظیر سرمایه‌داری دانشگاهی، علم‌فردانشگاهی، طرح دانشگاه کارآفرین یا دانشگاه علمی-کاربردی، بازاریابی محصولات دانشگاهی، همگرایی روزافزون دانشگاه با صنعت و سازمان‌های کسب‌وکار، یا تأکید بر پرورش فرهیخته عقلانی-بوروکراتیک به جای پرورش فرهیخته رمانتیک (صمیم، ۱۳۹۶) همگی ناظر بر یک سازه اصلی، یعنی جهت‌گیری حوزه آموزش عالی ایران به اولویت‌بخشی اهداف و رویکرد اقتصادی (وریج کاظمی، ۱۳۹۶) و به طور کلی نظریه سرمایه انسانی بوده است.

بنابراین اندیشه‌شناسی حاکم بر تئوری توسعه‌ای سرمایه انسانی از طریق چارچوب مفهومی-نظری روایت دلالتی می‌تواند به استخراج، درک و مفهوم‌پردازی کامل و جامع تر دلالتهای سیاستی آن در سامان‌بخشی مطلوب جامعه آموزش عالی - که مراد این پژوهش است - کمک کند.

۳-۱. دلالتهای تاریخی-وضعیتی

اندیشه‌ورزی سیاسی ابتدا در مواجهه متفکر با معضلات یا بحران‌های موجود در زمینه و زمانه خود آغاز می‌شود و متفکر، معضل عمده جامعه را به صورت اجتماعی-تاریخی تبیین می‌کند؛ یعنی به چرایی و چگونگی ایجادشدن وضع موجود پاسخ می‌دهد.

به طور کلی، در تئوری‌های اقتصادی توسعه، از جمله تئوری سرمایه انسانی، مفهوم توسعه مترادف و معادل با رشد اقتصادی تعریف می‌شود. در این تئوری‌ها اغلب فرض بر این است که اگر رشد اقتصادی صورت گیرد، سایر مشکلات و بحران‌ها نظیر بیکاری، نابرابری و فقر به طور خودکار رفع خواهند شد.

مباحث مرتبط با رشد اقتصادی در دهه‌های آغازین توسعه مورد توجه شدید اقتصاددانان نئوکلاسیک قرار گرفت. در نسل اول از تئوری‌های رشد - که از آن‌ها با عنوان تئوری‌های رشد برون‌زا یا تئوری‌های رشد نئوکلاسیک نیز یاد می‌شود - رشد و رونق اقتصادی در گرو عوامل خارجی از جمله پیشرفت تکنولوژیک یا سرمایه‌گذاری خارجی

است. در دهه ۱۹۷۰ و نیمه نخست دهه ۱۹۸۰ از شدت اهمیت این مباحث در توسعه تا حد زیادی کاسته شد؛ تا آنکه مجدداً در نیمه دوم دهه ۱۹۸۰، مباحث مرتبط با رشد و توسعه با عنوان تئوری‌های جدید رشد یا تئوری‌های رشد درون‌زا مورد توجه قرار گرفتند. در نسل دوم تئوری‌های رشد - تئوری‌های جدید رشد یا تئوری‌های رشد درون‌زا - نیروها و عوامل درونی اقتصاد، از جمله سرمایه‌گذاری نامحدود بر روی سرمایه انسانی، جزء عوامل تأثیرگذار بر رشد اقتصادی یکنواخت در نظر گرفته می‌شوند.

در تئوری‌های جدید رشد، سرمایه انسانی به عنوان دیگر عامل تولیدی است که انباشت آن برای دستیابی به رشد اقتصادی امری مفید و اثرگذار است. از این‌رو، در این تئوری‌ها، نقش و مشارکت نظریه سرمایه انسانی، نهادهای آموزشی - از جمله نظام آموزش عالی - و همچنین برخی از رشته‌های تحصیلی در دستیابی به رشد اقتصادی، ثروت‌آفرینی و افزایش رقابت‌پذیری کشورها در سیستم اقتصاد دانش‌بنیان جهانی مورد توجه و تأکید بیشتری قرار گرفت.^۱

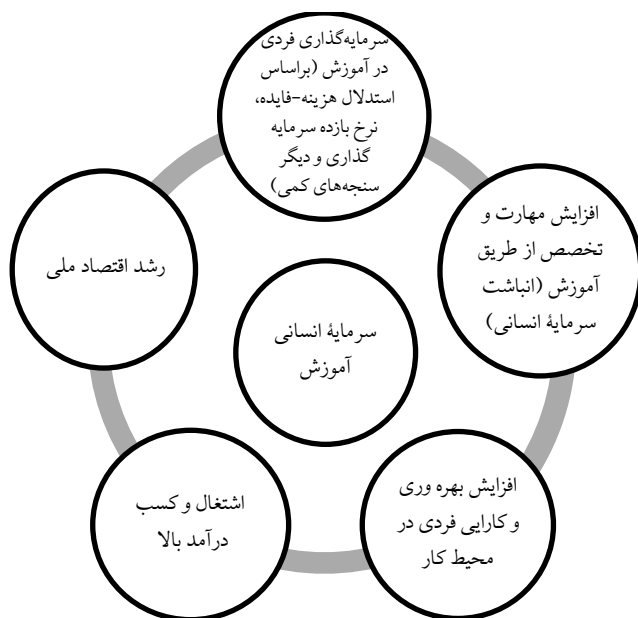
از منظر تئوری‌های جدید رشد، ظرفیت‌های مولد افراد در نتیجه آموزش افزایش می‌یابند و افراد تحصیل کرده و آموزش دیده در فرایند تولید اقتصادی، مولدتر، نوآورتر، و کارآمدترند. همچنین در تئوری‌های جدید رشد، سطوح بالاتر آموزش به معنای امکان دسترسی به دستمزد و حقوق بالاتر و تحقق رشد اقتصادی در سطح ملی است. درآمد بالا یا به عبارتی بهزیستی اقتصادی، وضع مطلوب و امکان و انگیزه پس‌انداز است و عامل حیات چرخه رشد.

این معنا از توسعه‌یافتگی با تبیین مطلوبیت‌گرایی از وضع مطلوب سازگاری دارد. در فلسفه سیاسی مطلوبیت‌گرایی، «درآمد، قدرت کسب منفعت و مناسب‌ترین شاخص برای سنجش کسب منفعت است»^۲ (مظفری‌نیا، ۱۳۹۵، ۱۶۷). همچنین دستیابی به رشد اقتصاد ملی (بالاترین سطح از درآمد ناخالص ملی) بیشترین رفاه را برای بیشترین افراد تضمین می‌کند که انعکاس همان مفهوم مرکزی اندیشه مطلوبیت‌گرایی است که با عنوان «بیشترین مطلوبیت برای بیشترین افراد» صورت‌بندی شده است.

۱. اقتصاددانانی نظیر کوین مورفی، آندره شلیفر، و ویشنی (۱۹۹۱) در مطالعات خود نشان دادند که همه رشته‌های تحصیلی به طور برابر در رشد اقتصادی مشارکت ندارند. آنها محاسبات اقتصادسنجی خود را با چنین عبارتی بیان می‌کنند: «برخلاف وکلا، مهندسان برای رشد اقتصادی مفیدند».

۲. درآمد شاخصی معطوف به نفع افراد است.

شکل شماره (۲). مدل مبتنی بر سرمایه انسانی آموزش

۳-۲. دلالت بنیادین

«انسان و سعادت» و «مصلحت دولت» مقولات اصلی در دلالت بنیادین هر اندیشه سیاسی هستند که با دو هویت، یکی هویت انسانی و دیگری هویت مشترک (دولت/عرضه عمومی) پیوند دارند. مکاتب مختلف اندیشه سیاسی، با تعابیر مختلفی که از انسان و هویت فردی و جمعی داشته‌اند، سعادت و مصلحت را به انحاء خاصی تعریف و تعیین کرده‌اند و وظیفه علم سیاست را تأمین آن‌ها می‌دانند. در این بخش این نکته بررسی می‌شود که نظریه سرمایه انسانی، به پشتوانه اندیشه‌ای مطلوبیت‌گرا چه تصویری از سرشت آدمی و سعادت وی ارائه می‌دهد. در ادامه نیز ماهیت دولت، رابطه فرد با اجتماع و تلقی اندیشه مطلوبیت‌گرا از مفاهیم خیر خصوصی و خیر عمومی بررسی خواهد شد.

۳-۲-۱. انسان اقتصادی

در فلسفه سیاسی مدرن نگاه به منفعت‌طلبی به‌عنوان یک میل کم‌ضرر تغییر کرد و منفعت‌طلبی نه یک رذیلت، بلکه موهبتی انگاشته شد که با کنترل امیال خطرناک‌تر می‌توانست به نظم و بقای جامعه کمک کند؛ بنابراین، یکی از صفاتی که در فلسفه سیاسی

کلاسیک جزء رذایل اخلاقی به حساب می‌آمد، مبنای علم اقتصاد و اساس بسیاری از نظریه‌های اقتصادی توسعه از جمله نظریه سرمایه انسانی قرار گرفت که در واقع این نگاه به اخلاق و انسان در قرون میانی و قبل از آن مرسوم نبود. به طور خلاصه، تئوری فرد منطقی خودخواه و به دنبال نفع شخصی (انسان اقتصادی) در فلسفه سیاسی مدرن جایگزین شهروند فضیلت‌محور در فلسفه سیاسی کلاسیک می‌شود. رویکرد اقتصادی نئوکلاسیک نیز پیرو این سیر اندیشه‌ای است و انسان اقتصادی را در کانون مباحث و اندیشه خود قرار می‌دهد و از موضع این فرد منطقی سعی در فهم پدیده‌های اقتصادی و اجتماعی دارد. اقتصاد نئوکلاسیک بر مبنای برداشت مطلوبیت‌گرایانه از عقلانیت بنا نهاده شده و رفتار عقلانی به حسابگری منطقی در جهت بیشینه‌کردن نفع شخصی سوژه منفعت‌جو تقلیل یافته است.

براین اساس، گری بکر (۱۹۷۶) عقلانیت اقتصادی قرن هفدهم را در مخالفتش با همه تبیین‌های غیرمادی رفتار انسانی تکرار و قابلیت توضیح‌دهندگی مفاهیمی نظیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی، ارزش‌ها، آداب و رسوم، سنت‌ها و هنجارهای اجتماعی را در دستیابی به پیشرفت اقتصادی رد کرد. نظریه پردازان سرمایه انسانی، انسان را در چارچوب مفهوم انسان اقتصادی، اساساً منزوی، مستقل، خودخواه، ماتریالیستی منفعت‌طلب، مطلوبیت‌گرا، و استراتژیستی سودطلب به تصویر می‌کشند که آزاد و رها از فشارها یا مسئولیت‌های اجتماعی پا به این جهان می‌گذارد و ذاتاً به جامعه‌پذیری کشش ندارد و در نهایت براساس میل درونی برای حداکثرسازی مطلوبیت رفتار می‌کند.

۳-۲-۲. تئوری قرارداد اجتماعی

مطلوبیت‌گرایی اساساً نظریه‌ای مبتنی بر قرارداد اجتماعی است. در قرن‌های هفدهم و هجدهم میلادی، بیشتر فلاسفه سیاسی مدرن تلاش کردند اصول و تشکیل نهادهای سیاسی را نه براساس قوانین طبیعی (تئوری ارگانیک دولت)، بلکه طبق اصل قرارداد اجتماعی در جامعه سیاسی تبیین کنند. هر فردی منافع خاص خود را دارد که در وضعیت طبیعی و پیش از قرارداد، مورد تهدید واقع شده است؛ بنابراین، آنچه مردان و زنان را در جامعه گرد هم می‌آورد، نه جامعه‌پذیری ذاتی آن‌ها یا هم‌بستگی (پیوند) مدنی^۱، بلکه نیاز

برای تأمین امنیت و پیشینه کردن دارایی آن‌هاست (لاک^۱، ۱۹۴۷، ۱۳۹). در اینجا، نفع، سرچشمه تجربی قرارداد است و رابطه فرد با حکومت محدود به رابطه‌ای قراردادی است. «سوژه حقوقی‌ای که از رهگذر قرارداد ساخته می‌شود، اساساً سوژه نفع‌جوست؛ سوژه نفع‌جوی پالایش‌شده‌ای که محاسبه‌گر و معقول شده است» (فوکو^۲، ۱۳۹۴، ۳۶۷).

در نظریه سرمایه انسانی نیز که بر اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرایی مبتنی است، دولت و سیاست به مثابه ابزاری در خدمت فرد برخوردار از هویتی اقتصادی قرار می‌گیرد و بیشتر مفهوم دولت کمینه روبرت نوزیک را در ذهن تداعی می‌کند.

۳.۲.۳. خیر خصوصی و خیر عمومی

در فلسفه مطلوبیت‌گرایی و همچنین اقتصاد نئوکلاسیک که بر پایه فردگرایی متدولوژیک شکل گرفته است:

جامعه یک پیکر مجعول است، یعنی متشکل از افرادی است که در حکم اعضای آن می‌کنند و منفعت یا مصلحت جامعه عبارت است از سرجمع منافع آحاد اعضایی که آن را تشکیل می‌دهند. اگر قبول کنیم که مصلحت عام صرفاً سرجمع مصالح خاص یکایک اعضای جامعه است، می‌توانیم این نتیجه را بگیریم که اگر هر فرد در طلب منفعت و مطلوبیت شخصی خود و در پی افزایش آن باشد، لاجرم به مصلحت عام افزوده می‌شود (کاپلستون^۳، ۲۹، ۱۳۸۸-۲۸).

بنابراین، یکی از مفروضات اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرا این است که خیر جمعی نباید هدف و غایت باشد، بلکه آنچه اهمیت دارد تحقق خیر خصوصی است. هر عامل اقتصادی فقط باید خیر فردی (خصوصی) را دنبال کند و نباید یا نمی‌تواند خیر جمعی (عمومی) را تعقیب کند (فوکو، ۱۳۹۴).

۳.۲.۴. سعادت

از آنجا که ثروت با لذت مرتبط است، در نظام فلسفی بنتام، هر کمیتی از ثروت با کمیت مشخصی از لذت و شادی معادل است. از میان دو فرد با ثروت نابرابر، فردی که از

1. Locke
2. Foucault
3. Copleston

مالکیت و بهزیستی اقتصادی بیشتری برخوردار است، از لذت و شادی بیشتری نیز بهره‌مند است (سُتیروپالوس^۱، ۲۰۰۹).

۳.۳. دلالت هنجاری

هر اندیشه سیاسی با دلالت‌های هنجاری‌اش برای مناسبات مطلوب اجتماعی معیار و ملاک می‌دهد تا به مدد آن‌ها یک «وضعیت مطلوب» یا آن مناسباتی که برای زندگی مطلوب بهتر است برقرار شود. این دلالت به چیزی معطوف است که نیست و باید یا بهتر است یا می‌تواند باشد. از جمله هنجارهای شاخص در تاریخ تفکر سیاسی می‌توان از عدالت و برابری، آزادی، حق، دوستی مدنی، و هم‌بستگی یا هم‌اندیشی نام برد.

۳.۳.۱. عدالت و برابری

بر اساس گزاره هنجاری مطلوبیت‌گرایی، اقدامات، هنجارها، و قوانینی عادلانه و مطلوب محسوب می‌شوند که به بیشینه‌کردن سعادت همه افراد یا بیشترین تعداد ممکن از آن‌ها منجر شوند (کای^۲، ۱۹۹۲، ۶۱). یکی از نقدهای وارد شده به دیدگاه مطلوبیت‌گرا در باب عدالت این است که عدالت فردی را نادیده می‌گیرد و کل جامعه را مورد توجه قرار می‌دهد، چراکه در فرایند بیشینه‌سازی، وزن یکسانی به مطلوبیت افراد مختلف داده می‌شود و نسبت به تفاوت‌های میان فردی در توزیع مناسب عدالت بی‌توجه است. همچنین دیگر وجه منفی آن این است که نحوه توزیع مجموع مطلوبیت را در میان افراد توضیح نمی‌دهد. توزیع درست در این دیدگاه، توزیعی است که بیشینه مطلوبیت را فراهم آورد (رالز^۳، ۱۳۹۰).

۳.۳.۲. آزادی

آیزایا برلین تمایزی میان دو مفهوم از آزادی - یعنی آزادی مثبت و آزادی منفی - برقرار کرد. منظور وی از آزادی منفی همان عدم دخالت و نبودن جبر و زور و محدودیت از سوی دیگران است که بیشتر مورد تأکید دیدگاه لیبرالیسم و نئولیبرالیسم در دفاع از آزادی اقتصادی است. در دیدگاه حاکم بر مطلوبیت‌گرایی نیز رفاه، زمانی به بیشینه مقدار خود در

1. Sotiropoulos
2. Caille
3. Rawls

جامعه خواهد رسید اگر که افراد در پیگیری منافع و ترجیحاتشان آزاد باشند و دولت کمترین مداخله را در مکانیسم حاکم بر بازار آزاد رقابتی داشته باشد.

اما باید نکته‌ای مهم درباره آزادی اقتصادی فراهم شده در نظریه سرمایه انسانی مورد توجه قرار گیرد. اگرچه این نظریه ادعای فراهم‌سازی آزادی فردی را دارد- یعنی سوژه‌های اقتصادی آزادی را معرفی می‌کند که تصمیماتشان را درباره زندگی و کار از طریق مدیریت سرمایه‌گذاری‌ها اتخاذ می‌کنند- اما این آزادی بیشتر نماسازی (ابزاری) است. سوژه‌های فعال اقتصادی در نظریه سرمایه انسانی از آزادی فردی انتخاب در بازار برخوردارند اما به‌واقع از قدرت شکل‌دهی به گزینه‌هایی برخوردار نیستند که باید از میانشان دست به انتخاب بزنند. در نتیجه با تغییر شرایط (عوامل خارجی) می‌توان سوژه‌ها و انتخاب‌هایشان را کنترل کرد.

۳-۳-۳. حق

جرمی بنتام، حقوق را به مثابه «منفعت» می‌انگاشت. به‌زعم وی، حق هر چه هست آفریده قانون است و در خارج از قانون حق نیست (منوچهری، ۱۳۹۵، ۱۴۸). دیدگاه مطلوبیت‌گرایی هیچ اهمیت ذاتی برای احقاق حقوق قائل نیست.

۳-۳-۴. اخلاق

نظریه اخلاقی حاکم بر جریان مطلوبیت‌گرایی نوعی اخلاق غایت‌گرا (نتیجه‌گرا) است. در این نوع اخلاق، عمل اخلاقی براساس نتایج آن ارزیابی می‌شود.

در رویکرد مطلوبیت‌گرا، معیار فعل اخلاقی، بیشینه‌سازی نفع شخصی در نظر گرفته می‌شود. در اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک نیز، منفعت‌طلبی نه تنها به‌عنوان رفتار اقتصادی و عقلانی، بلکه به‌عنوان یک اصل اخلاقی مطرح می‌شود؛ یعنی معادله اخلاق سنتی که در آن نفی یک میل موجب بقای جامعه می‌شد، تغییر، و معادله جدیدی که در آن ارضای میلی (میل به نفع‌طلبی به منظور کسب ثروت) به نظم و مطلوبیت و در نتیجه بقای جامعه کمک می‌کند، مورد استقبال قرار گرفت. در رویکرد مطلوبیت‌گرایی، چنانچه افراد به دنبال منافع شخصی خود باشند و از عقلانیت اقتصادی فردگرایانه منحرف نشوند و محیط رقابتی باشد، نتیجه کارا خواهد بود؛ بنابراین، جایی برای مفهومی از اخلاق و عقلانیت که اجتماعی بوده و مبنایی برای کنش جمعی و ارزش‌های مشترک باشد، باقی نمی‌ماند. اما

پیگیری نفع شخصی مسئله‌ای جدید به وجود می‌آورد؛ انتخاب بین خودخواهی و دیگرخواهی. خودخواهی صرف می‌تواند به تضاد بین افراد و در نتیجه، اختلال در نظم اجتماعی منجر شود. اسمیت این مسئله را با تأیید خودخواهی مبتنی بر منفعت‌طلبی حل می‌کند. استدلال او این است که دست نامرئی بازار می‌تواند هماهنگی و اتحاد منافع فرد و جمع را در مبادله اقتصادی به دست دهد. این نظم اقتصادی، مبنایی برای نظم اجتماعی خواهد بود. همچنین بنا به گفته گری بکر (۱۹۷۶)، تحلیل هزینه و فایده، مکانیسمی نامرئی است که از طریق آن بازار، رفتار اجتماعی را هماهنگ می‌کند.

تحلیل مبتنی بر هزینه و فایده نیز بر استدلال نتیجه‌گرا (غایت‌گرا) مبتنی است (فرانک، ۲۰۰۱). براساس منطق این ایده، اقدام به کاری فقط زمانی ارزشمند و توجیه‌پذیر است که منافع حاصله بر هزینه‌های آن غالب آید. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌های حاکم بر اخلاق رویکرد مطلوبیت‌گرا آن است که همه چیز در قالب تحقق تک‌سنجه مطلوبیت سنجیده می‌شود، نه در چارچوب گسترده‌ای که در آن ارزش‌ها و اهداف اجتماعی وسیع‌تری در نظر گرفته شود.

۳-۳. دلالت راهبردی

از طریق دلالت راهبردی، متفکر سیاسی الگوی مطلوب یا مناسب برای اقتدار در جامعه را ترسیم می‌کند؛ بنابراین، چگونگی توسعه (نحوه دخالت دولت، نسبت بازار و دولت، و جامعه مدنی) و نحوه انتقال به وضعیت توسعه‌یافتگی در این محور بحث می‌شود.

۳-۳-۱. اقتدار بازار

در تعیین سامان نیک اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرا، حیات اقتصادی و علم اقتصاد جایگزین حیات سیاسی و علم سیاست شدند؛ یعنی بازار به عرصه اصلی زندگی و «محل حقیقت» (فوکو، ۱۳۹۴، ۵۳) تبدیل شد. براین اساس، حکومت صرفاً کارگزار مناسبات بازار است و باید راهی را طی کند که جامعه تجاری نشان می‌دهد.

از نگاه نظریه پردازان اقتصاد نئوکلاسیک و سرمایه انسانی نیز بازار آزاد مشروع‌ترین نهاد اجتماعی است؛ یعنی تنها نهادی که می‌تواند به طور عادلانه و رضایت‌بخشی رفتارها و

دستاوردهای انسانی را اداره، تنظیم و تبیین کند (بپتیست، ۲۰۰۱، ۱۹۵). گری بکر و دیگر نظریه پردازان سرمایه انسانی بر این باورند که به منظور توضیح موانع ساختاری و اشکال نابرابر قدرت نیازی به رجوع به نیروهای غیربازاری یا استمداد از آنها نیست. آنها سازوکار بازار را برای تنظیم بخش عمده مسائل اقتصادی و اجتماعی کافی می‌دانند و اطمینان دارند که «دست نامرئی بازار آزاد به خوبی قادر است بخش اعظم، اگر نه همه، کارکردهای منتسب به ساختار را در تئوری‌های جامعه‌شناسی پاسخ دهد» (بکر، ۱۹۷۶، ۵؛ بپتیست، ۲۰۰۱، ۱۹۶).

۳-۳-۲. نظریه رقابت محض

اما تغییری درونی که در قاعده حاکمیت بازار رخ داده است، تغییر از حوزه مبادله به رقابت است. براساس بررسی تاریخی فوکو، در لیبرالیسم قرن هجدهم، حاکمیت بازار، بر پایه مبادله آزاد دوسویه تعریف می‌شد که از طریق این مبادله، توازن و ارزش را برقرار می‌کردند. اما عملاً از پایان قرن نوزدهم به بعد، کم‌وبیش کل لیبرال‌ها و همچنین اقتصاددانان نئوکلاسیک و نئولیبرال‌ها قبول کردند که رقابت مهم‌ترین مسئله مربوط به بازار است.

این قاعده اساسی پذیرفته و در پیش گرفته می‌شود که تنها رقابت است که می‌تواند عقلانیت اقتصادی و برتری‌های اقتصادی را تضمین کند (فوکو، ۱۳۹۴). طبق چنین تصویری از اقتصاد بازار در قرن نوزدهم و بیستم، بازار می‌تواند تنها از طریق رقابت آزاد و کامل عمل کند؛ بنابراین، انتظار می‌رود دولت از ایجاد تغییر در وضعیت رقابتی موجود اجتناب و با احتیاط، از به کارگیری عواملی که این وضعیت رقابتی را با انحصار، کنترل، و ... مخدوش می‌سازد پرهیز کند.

«جامعه‌ای که در آن قاعده تنظیم‌کننده، سازوکارهای رقابت باشد و این سازوکارهای رقابتی بیشترین سطح و عمق ممکن را در جامعه داشته باشند، جامعه‌ای شرکتی^۱ است نه جامعه سوپرمارکتی. و منظور از انسان اقتصادی، انسان مبادله‌گر یا انسان مصرف‌کننده نیست، بلکه انسانی شرکتی و تولیدگر است» (فوکو، ۱۳۹۴، ۲۰۷). جامعه شرکتی، جامعه‌ای در راستای دستیابی به بنگاه (یا تکثیر بنگاه از درون جامعه) است. در واقع، در فن

حکمرانی نوین مبتنی بر سازوکار جامعه بازاری رقابتی، بافتی اجتماعی بر ساخته می شود که در آن واحدهای اساسی شکل بنگاه [تجاری] دارند.

۴. استخراج دلالت های سیاستی نظریه سرمایه انسانی در حوزه آموزش عالی

بر اساس یافته های حاصل از چارچوب مفهومی-نظری، تلاش می شود به این پرسش پاسخ داده شود که نظام آموزش عالی مطلوبیت گرا چه دلالت ها و راهکارهای سیاستی به همراه دارد؟ به عبارت دیگر، تئوری سرمایه انسانی با تکیه بر دلالت ها و مقومات اندیشه سیاسی مطلوبیت گرایی، در مرحله عملی کار بست کدام سیاست ها و فعالیت های متناظر در حوزه آموزش عالی را مورد توجه قرار داده است و نهایتاً این سیاست ها و فعالیت ها چه دستاوردها یا بحران هایی را در حوزه نظام آموزش عالی به دنبال داشته اند؟

۴-۱. تأکید بر رویکرد (منطق) اقتصادی

همان طور که اشاره شد، نظریه سرمایه انسانی عمدتاً دو وجود اجتماعی را به رسمیت می شناسد که عبارت اند از: ۱) فرد بیشینه کننده مطلوبیت یا همان انسان اقتصادی، و ۲) بازار آزاد رقابتی. در نتیجه نظریه سرمایه انسانی نیروها و سازوکار حاکم بر بازار را به عنوان اکسیر و علاج قطعی بسیاری از مشکلات پیش آمده برای نهاد آموزش عالی در سرتاسر جهان در نظر می گیرد و بازار به استعاره ای قدرتمند در اصلاحات تأمین مالی این نهاد تبدیل می شود. این نظریه، نظام آموزش عالی را در حاکمیت مکانیسم بازار محور و سازوکار رقابتی آن قرار می دهد و تلاش دارد از این طریق رقابت پذیری نهادهای آموزش عالی را در اقتصاد دانش بنیان جهانی ارتقا بخشد. در واقع، نظریه سرمایه انسانی بر مدل بازار محور آموزش تأکید داشته است؛ حامیان مدل بازار بر این نکته اصرار دارند که هدف آموزش در این مدل «توسعه اقتصادی قدرتمند و رقابتی از طریق آموزش افراد برای تبدیل شدن به نیروی کاری مولد و مؤثر است» (بریگ هاوس^۱، ۲۰۰۶، ۲۷). بازاری سازی آموزش عالی ناگزیر پیامدهای کالایی سازی و خصوصی سازی در این حوزه را به دنبال خواهد داشت.

همچنین براساس مفهوم انسان اقتصادی، رفتار انسانی بر پیگیری منفعت فردی در بازارهای آزاد رقابتی مبتنی است. در چارچوب تحلیلی مبتنی بر مفهوم انسان اقتصادی، دانشجویان باید فقط براساس دستاورد مالی و بازده اقتصادی آتی، انتخاب‌های آکادمیک خود را به انجام رسانند. اساساً با کاربست منطق بازار (اقتصاد) در تئوریزه کردن رفتار انسانی، بسیاری از نظریه پردازان سرمایه انسانی چنین استدلال می کنند که افراد برحسب تحلیل هزینه و فایده به تصمیم گیری درباره میزان سرمایه گذاری در آموزش و تعلیم مبادرت می ورزند. نتیجتاً ناکامی در سرمایه گذاری مناسب فردی به ناکارآمدی در عرصه بازار منجر خواهد شد و هیچ گونه تور ایمنی اقتصادی-اجتماعی^۱ برای یاری فرد و حمایت از او وجود نخواهد داشت (کلکن، ۲۰۱۸).

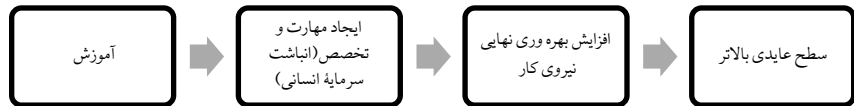
اما عقلانیت اقتصادی نیز بر توانایی فرد در پیش بینی آینده و همچنین در ظرفیت و قدرت فائق آمدن بر موانع و عوامل بازدارنده در مسیر سرمایه گذاری آموزشی مبتنی است. تمام دانشجویان قادر به ایفای نقشی که از انسان اقتصادی انتظار می رود، نیستند؛ و در اینجاست که تئوری سرمایه انسانی از توضیح و تبیین رفتار فردی که قصد دارد زمان خود را بدون در نظر گرفتن دورنمای اقتصادی به مطالعه رشته ای بپردازد، بازمی ماند. در واقع، دانشجویان علاوه بر فرصت ها و درآمدهای شغلی و نگاه به مقوله آموزش از بُعد صرفاً ابزاری و اقتصادی، بر نقش فی نفسه مهم دانش و بسیاری از انگیزه های غیرمادی در تعیین مسیر آکادمیک تأکید دارند که در بسیاری از مواقع تحلیل این اقدامات و فضا سازی برای ظهور و بروزشان در نهاد آموزش عالی مبتنی بر نظریه سرمایه انسانی ناکافی و ناکام باقی می ماند. نظریه سرمایه انسانی با تأکید بیش از اندازه بر بُعد اقتصادی و مفهوم انسان اقتصادی، پروسه گسترده تر تکامل فردی را در حوزه آموزش پنهان و مبهم می کند.

۴-۲. تأکید بر رویکرد حرفه گرایانه

نظریه سرمایه انسانی همواره رابطه میان آموزش عالی و اشتغال (بازار کار رقابتی) را مورد مطالعه و بررسی قرار داده است (مارگینسون، ۲۰۱۶)، به طوری که مهم ترین کارکرد نظام آموزش عالی مبتنی بر نظریه سرمایه انسانی در برقراری رابطه خطی میان آموزش، اشتغال و

1. social safety net

سطح عایدی افراد فهمیده می‌شود. نظام آموزش عالی مبتنی بر نظریه سرمایه انسانی به‌عنوان نهادی آموزشی به‌منظور آماده‌سازی دانشجو برای شغل و حرفه آتی در نظر گرفته می‌شود و اینکه خود آموزش - و نه درآمد خانوادگی، هنجارهای اجتماعی، فرهنگی، یا نحوه دسترسی افراد به شبکه‌های اجتماعی - مبنای تبیین دستاوردهای شغلی و عایدی افراد در بازار کار را فراهم می‌آورد (مارگینسون، ۲۰۱۶؛ ۲۰۱۷). در واقع، نظریه پردازان سرمایه انسانی، به شایسته‌سالاری آموزشی معتقدند، یعنی این مفروض را پذیرفته‌اند که جایگاه و موقعیت اقتصادی-اجتماعی فرد در جامعه به سطح و میزان سرمایه‌گذاری آموزشی وی بستگی دارد. براساس نگاه خوش‌بینانه در این نظریه، نظام آموزش عالی از پتانسیل لازم برای برقراری جامعه‌ای عادلانه‌تر و کارآمدتر برخوردار است؛ جامعه‌ای که در آن موفقیت نه بر پایه موفقیت خانوادگی یا اجتماعی، بلکه براساس شایستگی تحصیلی و سخت‌کوشی فرد در مکانیسم بازار محور رقابتی رقم خواهد خورد.

شکل شماره (۳). رابطه میان آموزش عالی و اشتغال

در مدل مبتنی بر نظریه سرمایه انسانی، با توجه به محدودیت‌های اندیشه‌ای آن در فردگرایی متدولوژیک، مسئله توزیع، در نظر گرفتن تفاوت‌های میان فردی و دیگر ملاحظات ناوابسته به مطلوبیت، مسیر میان آموزش و اشتغال فرایندی خطی و یکنواخت ترسیم شده است که بسیار سطحی، محدود و ساده‌انگارانه‌تر از امر واقعی است. آموزش عالی و اشتغال دو حوزه اجتماعی متفاوت با تاریخچه، فعالیت‌ها، ملزومات، ریتم، و محرکه‌های مجزا هستند که گاه در مرحله عملی، هم‌پوشانی‌های مهمی بینشان دیده می‌شود (مارگینسون، ۲۰۱۷). ولی در واقعیت، روابط میان آموزش و اشتغال چندوجهی، حساس به بستر و شرایط موجود^۱، پراکنده (گسسته) و غیرمنسجم است و عوامل غیرآموزشی

۱. روابط میان نظام آموزش عالی و اشتغال برحسب کشور، پیشینه تحصیلی و اجتماعی فرد، نوع مؤسسه یا نهاد آموزشی، نحوه تأمین مالی آموزش و فضای کسب‌وکار در طول زمان متفاوت و متغیر است.

بسیاری بر میزان عایدی افراد تأثیر گذارند که در نظریه سرمایه انسانی حذف یا نادیده انگاشته می شوند.

۴-۳. تأکید بر سرمایه‌داری علمی

به جای تأکید بر آزادی علمی، فعالیت‌های مبتنی بر سرمایه‌داری علمی^۱ با مبانی اندیشه‌ای -هنجاری آموزش عالی معطوف به نظریه سرمایه انسانی در همخوانی و هماهنگی قرار دارند و بر آن‌ها توجه می شود.

۴-۴. بی توجهی به تفاوت‌های میان فردی و بازآفرینی نابرابری‌ها

در نظریه سرمایه انسانی، زمین بازی و میدان کنش برای همگان در یک سطح در نظر گرفته شده و «به طور کلی مسائل مرتبط با قدرت نادیده انگاشته می شوند» (استروبر^۲، ۱۹۹۰، ۲۲۱). این نظریه با تکیه بر بنیاد اندیشگانی مطلوبیت‌گرایی از توجه به مسئله توزیع و همچنین تفاوت‌های میان فردی بازمانده است.

نظریه سرمایه انسانی بر این مفروض استوار است که مکانیسم بازار، با قراردادن افراد در شغل‌هایی مرتبط با مهارت‌ها و تخصص‌هایشان بسیار کارآمد عمل می کند و فرصت‌ها به طور برابر میان افراد تقسیم می شوند، درحالی که تأثیر قدرت درآمد خانوادگی و سرمایه سیاسی و اجتماعی در دسترسی افراد به نظام آموزش عالی نخبه و مشاغل تخصصی برجسته به کرات در پژوهش‌های تجربی مختلف تأیید شده است. به طور کلی، ایده آموزش به مثابه سرمایه‌گذاری فردی و نقش تبیین‌گر آن در موفقیت یا شکست فرد در بازار کار و سطح عایدی، به تضعیف وظیفه‌مندی و تعهد اخلاقی دولت در توزیع یا بازتوزیع برابانه‌تر منجر شده است (مارگینسون، ۲۰۱۷).

در نظریه سرمایه انسانی، اذعان به برابری جنسیتی نه به عنوان امری فی نفسه ارزشمند، بلکه به عنوان مؤلفه‌ای مهم در دستیابی به رشد اقتصادی مورد توجه قرار می گیرد (کلکین، ۲۰۱۸). این نظریه تفاوت درآمد میان زنان و مردان را نه به دلیل تبعیضات جنسیتی، بلکه ناشی از انتخاب‌های خود زنان یا عدم تمایل آن‌ها به سرمایه‌گذاری در آموزش به عنوان

1. academic capitalism

2. Strober

نیروی کار در نظر می‌گیرد و با تأکید بر نگرش محصور اقتصادی و پایگاه اطلاعاتی محدود آن از تحلیل دیگر عوامل مؤثر در رفع نابرابری‌های آموزشی و درآمدی بازمی‌ماند. نابرابری‌های جنسیتی و طبقاتی در نظریه سرمایه انسانی تنها برحسب تفاوت در سطح سرمایه انسانی افراد توجیه می‌شوند. تازمانی که نظریه سرمایه انسانی این تفاوت‌ها را ناشی از هنجارهای نادرست اجتماعی یا ناکارآمدی بازار کار نمی‌داند، نیاز به تغییر اجتماعی یا سیاسی و لزوم دخالت در مکانیسم بازار کار را نیز ضروری در نظر نمی‌گیرد.

علاوه بر این، افراد معلول و ناتوان، و قشر متعلق به خانواده‌های کم‌درآمد و فقیر بیشتر در خطر حذف شدن از نظام آموزشی مبتنی بر رویکرد سرمایه انسانی قرار دارند، زیرا براساس گمانه‌زنی هزینه-فایده، هزینه تأمین منابع برای این گروه از افراد بیشتر از فایده مشارکت اقتصادی‌شان در جامعه خواهد بود. از این رو، با حاکمیت نظریه سرمایه انسانی، نهاد آموزش عالی مطلوبیت‌گرا به جای مواجهه با تبعیض‌ها و نابرابری‌های اجتماعی و توانمندسازی افراد محروم و معلول، خود در چرخه بازآفرینی این روند ظاهر می‌شود.

۴-۵. اولویت‌دهی به رقابت و نظام رتبه‌بندی

«تولد و رشد دانشگاه‌های نسل سوم و استلزامات کارکردی این نسل از دانشگاه نقش انکارناپذیری در پیدایش نظام‌های رتبه‌بندی بین‌المللی دانشگاه‌ها داشته‌اند» (خرسندی طلاسکوه و پناهی، ۱۳۹۵، ۱۱۴). دانشجویان قادرند با استناد به نظام رتبه‌بندی دانشگاه‌ها حدس‌هایی درباره مؤسساتی بزنند که به احتمال زیاد منجر به پیشرفت آن‌ها در بازار کار خواهند شد. آن‌ها تلاش می‌کنند برای دستیابی به آموزش به‌عنوان کالای موقعیتی، به نهادهای آموزشی معروف دست یابند. از این رو، حسن شهرت دانشگاه به امری بس مهم در افکار عمومی نسبت به گذشته تبدیل شده است. «رقابت موقعیتی... بازی مبتنی بر برد یا باخت است (هیرش^۱، ۱۹۷۶) و در حوزه آموزش عالی، وجهی دوگانه دارد. در یک‌سو، نهادهای آموزشی به شکل بی‌رحمانه‌ای در تلاش برای جذب دانشجویان ممتازند، درحالی‌که دانشجویان برای ورود به دانشگاه‌ها و دیگر مؤسسات معروف و نخبه‌ای تلاش می‌کنند که در رتبه‌بندی از جایگاهی بالاتر برخوردارند. در نتیجه دانشگاه‌ها و مؤسساتی که

به شکل سنتی و تاریخی پیشرو بوده‌اند، جایگاهشان را در صدر لیست بازار جهانی آموزش عالی حفظ خواهند کرد. صاحب‌نظرانی نظیر مارگینسون (۲۰۰۹) نیز معتقدند که نظام‌های رتبه‌بندی بازتاب شهرت و قدرت دانشگاه‌ها هستند و به شکل‌های مختلف هژمونی دانشگاه‌های برخوردار را بازتولید و تثبیت می‌کنند. چراکه نظام‌های رتبه‌بندی، فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی را به نفع دانشگاه‌ها و مؤسساتی توزیع می‌کنند که از شهرت و پرستیژ آکادمیک برخوردارند. در چنین وضعیتی، دانشگاهی که به‌طور تاریخی برخوردار بوده است، برخوردارتر و آنکه حاشیه‌نشین و بحران‌زده است، نابرخوردارتر و حاشیه‌نشین‌تر می‌شود و نابرابری در میان نهادهای آموزش عالی، فرصت‌ها و پیامدهای موردانتظار نیز به‌طور چشمگیری افزایش می‌یابد.

۴.۶. بی‌توجهی به بُعد اجتماعی و مفهوم خیر عمومی

اساساً اقتصاد نئوکلاسیک و نظریه سرمایه‌انسانی با تأکید بر مفهوم انسان اقتصادی، تنها قائل به دو ویژگی انسانی‌اند: (۱) انسان‌ها منطقی هستند، و (۲) محرک اصلی فعالیت‌ها و اقدامات آن‌ها براساس پیگیری نفع شخصی قابل توجیه است. این تأکید به غفلت از دیگر ویژگی‌ها و انگیزه‌های واقعی رفتار انسانی از جمله وجوه مدنی، اخلاقی، نوع‌دوستی و خیرخواهی منجر شده است. انسان اقتصادی دغدغه‌ای در برابر اخلاقیات و ایده‌های مبتنی بر انگیزه‌های غیرمادی و دیگرخواهی، یا انگیزه‌های مبتنی بر خیر عمومی ندارد و به عبارتی اجتماع‌ستیز است؛ بنابراین، رویکرد سرمایه‌انسانی و دانشگاه مطلوبیت‌گرا براساس بنیادهای اندیشه‌ای اشاره شده، در حال رواج اصول خودخواهی و ایجاد پاسخ‌گویی و دغدغه‌مندی محدود اجتماعی در دانشجویان است.

همچنین براساس فردگرایی متدولوژیک، ویژگی اجتماعی یا اشتراکی نهادهای آموزش عالی، سرجمع منافع فردی آن‌هاست. منافع مشترکی وجود ندارد که پیش‌شرط، متأخر یا متقدم بر منافع خصوصی یا فراتر از مجموع آن‌ها باشد. قبول این مفروضات و کاربست سیاست‌های متناظر در حوزه آموزش عالی، پیگیری منافع یا اهداف مشترک نهادهای آموزش عالی و به‌طور کلی ایده آموزش عالی به مثابه خیر عمومی را در خطر و تهدیدی جدی قرار داده و بیشتر حامی ایده نظام آموزش عالی به مثابه حوزه یا کالای خصوصی

است. از این رو، وجه خیر عمومی و در نظر گرفتن شبکه جمعی نهادهای آموزش عالی به عنوان سیستمی واحد و تلاش آن‌ها برای اقدامی مشترک در برابر مسائل و چالش‌های مبتنی بر ایده خیر عمومی همچون توجه به آسیب‌های زیست‌محیطی، تغییرات آب و هوایی یا مقابله با بیماری‌های واگیردار به شدت مورد کم‌توجهی قرار گرفته است.

مارگینسون بزرگ‌ترین دشمن در برابر ایده خیر عمومی را نه مکانیسم بازار محور، بلکه رتبه‌بندی جایگاه دانشگاه‌ها در سطح جهانی می‌داند (مارگینسون، ۲۰۱۰). ولی این نکته گفتمنی است که اهداف اقتصادی دانشگاه‌ها و رقابت جهانی برای دستیابی به منابع نظام آموزش عالی خود پیش‌ران این رتبه‌بندی‌اند و برتری اهداف اقتصادی و نظام رتبه‌بندی دانشگاه‌ها کاملاً و به‌ناچار درهم تنیده‌اند؛ از این رو، می‌توان مشکل بنیادین در تضعیف ایده آموزش عالی به مثابه خیر عمومی را همان استیلای نگرش اقتصادی دانست (بونی و والکر، ۲۰۱۳) که رویکرد سرمایه‌انسانی آموزش بر آن تأکید دارد.

۴-۷. نقش دانشجو و آموزش در تئوری سرمایه‌انسانی

مبنای روش‌شناختی اقتصاد نئوکلاسیک و نظریه سرمایه‌انسانی، عوامل تعیین‌کننده سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را در کنش اقتصادی مورد بی‌توجهی قرار می‌دهند؛ از این رو، آموزش و نهاد آموزشی مبتنی بر نظریه سرمایه‌انسانی نیز در جهت‌گیری خود غیرسیاسی خواهد بود. اهداف و فعالیت‌های آموزشی از طریق تحلیل بازار و ملاحظات تکنیکی تعیین خواهند شد که بیشتر بر فرایند نیازسنجی مبتنی‌اند. در این نظام، واحد درسی و رشته‌ای که مطلوبیت داشته باشد خریداری و آنچه مورد علاقه یا تقاضای بازار نباشد نادیده گرفته می‌شود.

بر اساس اندیشه‌شناسی سیاسی نظریه سرمایه‌انسانی، آموزش و نهاد آموزشی به‌عنوان بخشی از جامعه بازار، بر فردگرایی و عاملیت اقتصادی مبتنی است و بررسی حوزه اجتماعی که فرد در آن قرار گرفته است بی‌معناست. این امر به توسعه گفتمانی در قلمرو آموزش منجر می‌شود که جامعه، اجتماع، و فرم اجتماعی در ایدئولوژی آن وجود ندارد و آموزش مناسب، فردگرایانه و محاسبه‌گرانه بر اساس تحلیل هزینه و فایده آتی خواهد بود. پس اگر کنش پیرو ایدئولوژی باشد، دلالت‌ها و فعالیت‌های نظام آموزش عالی مبتنی بر رویکرد سرمایه‌انسانی نیز لزوم توجه به مفاهیم مسئولیت‌پذیری اجتماعی، دغدغه‌های

زیست محیطی و پاسخ‌گویی و اقدام مشترک، و ادای دین دانشجویان به جامعه را در حداقل‌ترین سطح قرار خواهد داد. هر دانشجو در مقام انسان اقتصادی به‌عنوان فردی منزوی، قدرتمند، خودکفا، و کاملاً آزاد در نظر گرفته می‌شود و هم‌بستگی یا تعهدی در میان دانشجویان و دیگر اعضای جامعه وجود نخواهد داشت. تعامل و مشارکت آن‌ها با یکدیگر نه براساس ایده خیر عمومی یا پیگیری هدفی مشترک، بلکه به‌منظور تضمین یا بهینه‌کردن دارایی و منفعت خصوصی‌شان صورت می‌گیرد. براساس مفروضات حاکم بر این تئوری، از دانشجویان خواسته شد تا هر یک به‌تنهایی مسئله‌هایشان را حل کنند و پروژه‌هایشان را انجام دهند بدون آنکه کاری به یکدیگر داشته باشند. پس توسعه و تقویت قدرت اجتماعی بودن و برهم‌کنش انسانی دانشجو مورد غفلت و بی‌توجهی قرار می‌گیرد، چراکه برتری اهمیت کار گروهی بر کار فردی را به رسمیت نمی‌شناسد.

در نظریه سرمایه انسانی تأمین مالی رشته‌هایی که هم‌بستگی آشکار و روشنی با فعالیت‌ها و رشد اقتصادی ندارند و دارای کارآمدی کمتری از لحاظ سنج‌های اقتصادی در بازارند، به‌عنوان بار سنگینی بر دوش دانشگاه‌ها و نهادهای آموزش عالی دیده می‌شود و بقای این رشته‌ها تا حد زیادی منوط بر تلاش‌هایی است که اهمیت اقتصادی آن‌ها را به‌جای درک دیگر تأثیرات غیراقتصادی‌شان مورد توجه قرار دهند. از آنجاکه تنها هدف آموزش عالی صرفاً اشتغال تعریف شده است، برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌ها و دیگر مؤسسات آموزش عالی در خطر محدودشدن به ارائه رشته‌هایی است که مهارت‌های تکنیکی و کاربردی لازم برای بازار کار را در اختیار دانش‌آموختگان دانشگاهی قرار می‌دهند و به نحوی از انحا در کسب سودآوری قابل‌عرضه در بازار تأثیرگذارند.

پژوهش رنسونم^۱ (۲۰۱۱) تمایز میان پداگوژی کیفی و ابزاری را بررسی و تحلیل کرده است. نظریه سرمایه انسانی با تأکید بر بُعد اقتصادی آموزش، از پداگوژی کیفی فاصله گرفته و در پاسخ‌گویی و انطباق با ضروریات بازار و اشتغال، بر چارچوب آموزشی و یادگیری ابزاری، کاربردی‌محور و کارآفرین‌مركز یافته است که این فعالیت‌های پداگوژیک، بیش از آنکه تحول‌آفرین و انتقادی باشند، سازوارپذیرند و بر متدهای سنتی

آموزش تأکید دارند. در چنین نظامی، گزینه یا حق انتخاب آموزشی یادگیرندگان پذیرفتن یا رد کردن آن چیزی است که ارائه می‌شود.

۸. نتیجه‌گیری

این مقاله به اندیشه‌شناسی سیاسی نظریه توسعه‌ای سرمایه انسانی و استخراج دلالت‌های سیاستی آن در سامان‌بخشی مطلوب جامعه آموزش عالی می‌پردازد. بررسی و پس‌کاوی ریشه‌های تاریخی نظریه سرمایه انسانی به اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرا بازمی‌گردد. اندیشه‌شناسی این نظریه توسعه‌ای از طریق روایت دلالتی، مفاهیم کلیدی و ضمنی درباره هستی و انسان‌شناسی و نحوه برقراری سامان نیک اجتماعی فراهم را می‌کند. همچنین به‌کارگیری روش دلالت‌پژوهی، امکان استقراض و برکشیدن ایده‌های کلیدی از چارچوب مفهومی-نظری و بازیابی دلالت‌های سیاستی نظریه سرمایه انسانی در حوزه آموزش عالی را میسر می‌سازد. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد در بنیاد اندیشگانی مطلوبیت‌گرا، تقلیل مفهوم انسان به سوژه اقتصادی منفعت‌جو (انسان اقتصادی) و قلمرو اجتماعی به سازوکار بازار آزاد رقابتی و منطق اقتصادی (تلقی بازار به منزله اصل تنظیم‌گر اقتصادی-اجتماعی) به تضعیف نقش دولت، مفهوم شهروندی دموکرات، ایده خیر عمومی، برابری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مشارکت و همکاری، روح جمع‌گرایی و بافت اجتماعی و بازماندن از درک دیگر ویژگی‌ها و انگیزه‌های غیرمادی رفتار انسانی منجر شده است.

کاربست نظریه سرمایه انسانی با تکیه بر پشتوانه اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرا و جرح و تعدیل مفهوم مطلوبیت در بستر مکتب نئوکلاسیک، تفسیری اقتصادی از کل قلمرو آموزش که قبلاً غیراقتصادی تلقی می‌شد، ارائه می‌دهد. چراکه مبانی اندیشه‌ای و هنجاری این نظریه مروج سیاستی اقتصادی و گسترش منطق اقتصاد به کل قلمرو اجتماعی است. این نظریه به پشتوانه اندیشه‌ای مطلوبیت‌گرا، آموزش و نهاد آموزشی را بخشی از جامعه بازار و به مثابه ابزاری برای نیل به منافع اقتصادی آتی، سودآوری و ثروت‌آفرینی در نظر گرفته و با تأکید بیش از اندازه بر عقلانیت و اهداف اقتصادی و اهمیت کارآفرینی و همچنین تکیه بر انگاره انسان اقتصادی، ایجاد و پرورش مهارت‌های ابزاری و کاربردی را در اولویت

برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی قرار داده و در جهت‌گیری آموزشی خود غیرسیاسی، فردگرایانه و سازوارپذیر (تطبیقی) بوده است. نظریه سرمایه انسانی، مدل بازارمحور رقابتی و بالطبع پیامدهای خصوصی‌سازی و تجاری‌سازی را در حوزه آموزش عالی مورد تأکید و حمایت قرار داده است. اما نظام آموزش عالی مبتنی بر این نظریه با انعکاس نگاه تقلیل‌گرا و محدودیت‌های دیدگاه مطلوبیت‌گرایی در بی‌تفاوتی نسبت به مسئله توزیع، تفاوت‌های میان‌فردی و فراموش کردن سایر ملاحظات ناوابسته به مطلوبیت، از ارائه تصویری جامع و فراگیر از نهاد آموزش عالی و دیگر کارکردهای مهم و اساسی آن بازمانده است. در واقع، نظریه سرمایه انسانی هنگامی که سعی در توصیف و تفسیر پدیده‌های آموزشی دارد، از همان محدودیت‌ها و نقصان‌های حاکم بر اندیشه سیاسی مطلوبیت‌گرا رنج خواهد برد؛ چراکه مفروضات اساسی آن درباره انگیزه‌ها، اهداف و انتخاب‌های انسانی چندان مستدل و مبتنی بر بنیان‌های محکم و واقعی نیست. اما همان‌طور که اشاره شد، می‌توان گفت که نظریه سرمایه انسانی به‌رغم این نقدها و نقصان‌ها، هنوز به‌عنوان نظریه‌ای مطرح و غالب در حوزه آموزش و سیاست‌گذاری مطرح است. در واقع، همان‌طور که گری بکر نیز خاطرنشان می‌کند: «همواره برای شکست تئوری نیاز به تئوری دیگر داریم» (به نقل از هرفلد^۱، ۲۰۱۲، ۷۸).

بنابراین به‌منظور بازاندیشی در نقش و جایگاه قدرتمند و فعال نظام آموزش عالی در چارچوبی گسترده‌تر و تعمیق رابطه‌اش در فرایند و مباحث توسعه، به تئوری توسعه‌ای جایگزینی نیازمندیم که به پشتوانه اندیشه سیاسی مستحکم و واقعی‌تری، بر محدودیت‌های اندیشه مطلوبیت‌گرایی فائق آید و علاوه بر تأکید بر منابع و اهداف اقتصادی، دیگر اهداف و کارکردهای اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و فی‌نفسه ارزشمند آموزش عالی را که در نظریه غالب سرمایه انسانی نادیده گرفته شده است، مورد توجه قرار دهد.

آمارتیا سن موفقیت‌آیده توسعه انسانی را مرهون مواجهه و برتری آن در برابر مطلوبیت‌گرایی محدود می‌داند (مک‌نیل^۲، ۲۰۰۷، ۱۶)؛ بنابراین، اگر اندیشه سیاسی

1. Herfeld
2. Mc Neill

حاکم بر نظریه توسعه انسانی قادر به نقد و ارائه طرحی جامع و برتر در مقایسه با مبانی اندیشه‌ای و هنجاری حاکم بر مطلوبیت‌گرایی باشد، می‌توان نظریه توسعه انسانی را به‌عنوان تئوری توسعه‌ای انتقادی و جایگزین نظریه سرمایه انسانی در نظر گرفت. بررسی تفصیلی اندیشه‌شناسی حاکم بر نظریه توسعه انسانی را در بازاندیشی نقش و جایگاه متفاوت نظام آموزش عالی به انجام پژوهشی دیگر واگذار می‌کنیم.

فصلنامه علمی پژوهشی

۱۹۳

اندیشه‌شناسی سیاسی
نظریه سرمایه انسانی و

منابع

- آراسته، حمیدرضا (۱۳۸۳). ارتباط دانشگاه و صنعت. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۱۰(۳)، ۵۷-۹۸.
- خوردسندی طاسکوه، علی؛ و پناهی، مریم (۱۳۹۵). تحلیل انتقادی نظام‌های رتبه‌بندی بین‌المللی دانشگاه‌ها؛ پیشنهادت سیاستی برای آموزش عالی ایران. فصلنامه علمی پژوهشی آموزش عالی ایران، ۸(۳)، ۱۱۱-۱۳۶.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۹۵). روش‌شناسی مطالعات دلالت‌پژوهی در علوم اجتماعی و انسانی: بنیان‌ها، تعاریف، اهمیت، رویکردها، و مراحل اجرا. فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، ۲۲(۸۶)، ۷۱-۳۹.
- رالز، جان (۱۳۹۰). نظریه عدالت (چاپ دوم، مترجم: سیدمحمدکمال سروریان، و مرتضی بحرانی). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۷۱)
- سن، آمارتیا (۱۳۸۳). توسعه یعنی آزادی (مترجم: محمدسعید نوری‌نائینی). تهران: نشر نی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۹)
- صمیم، رضا (۱۳۹۶). بحثی در باب انواع فرهیختگی در عصر جدید و نسبت آن با دانشگاه. در رحمانی، جبار، پرسش از دانشگاه ایرانی (صص ۱۷۲-۱۵۷)، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران.
- عباسی، بدری؛ قلی‌پور، آرزو؛ دلاور، علی؛ و جعفری، پروش (۱۳۸۸). تحقیق کیفی پیرامون تأثیر رویکرد تجاری‌سازی بر ارزش‌های سنتی دانشگاه. فصلنامه سیاست علم و فناوری، ۲(۲)، ۶۳-۷۶.
- فوکو، میشل (۱۳۹۴). تولد زیست‌سیاست، درس گفتارهای کلژ دو فرانس (۱۹۷۸-۱۹۷۹) (چاپ چهارم، مترجم: رضا نجف‌زاده). تهران: نشر نی.
- کاپلستون، فردریک‌چارلز (۱۳۸۸). تاریخ فلسفه: از بن‌تام تا راسل (مترجم: بهاء‌الدین خرم‌شاهی). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۸۵)
- مالجو، محمد (۱۳۹۳). کالایی‌سازی آموزش عالی در ایران. فصلنامه نگاه نو، ۱۰۱، ۶۶-۵۵.
- محدثی، حسن (۱۳۹۲، ۱۷ مهر). آسیب‌های جدی تجاری‌شدن دانشگاه‌ها و راهکارهای رفع پیامدهای آن. خبر-گزارای دانشجویان ایران «ایسنا»، برگرفته از <https://www.isna.ir/news/92071711362>
- محدثی، حسن (۱۳۹۳). دانشگاه به مثابه بازار، پیامد تجاری‌شدن فزاینده آموزش عالی ایران. روزنامه ایران، ص ۱۸. برگرفته از <http://www.magiran.com/npview.asp?ID=2964081>
- مظفری‌نیا، مهدی (۱۳۹۵). اندیشه‌شناسی برنامه‌های توسعه در ایران: برنامه اول تا پنجم بعد از انقلاب (رساله دکتری). دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- منوچهری، عباس (۱۳۹۴). اندیشه سیاسی به مثابه دانشی میان‌رشته‌ای: روایتی دلالتی - پارادایمی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۷(۲)، ۲۲-۱. doi: 10.7508/isih.2015.26.001

منوچهری، عباس (۱۳۹۵). فراسوی رنج و رویا: روایتی دلالتی -پارادایمی از تفکر سیاسی (جلد اول). تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام با همکاری موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

وریج کاظمی، عباس (۱۳۹۶). دانشگاه در حال تحول. در جبار رحمانی، پرسش از دانشگاه ایرانی (صص ۲۶۳-۲۵۱). پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران.

Baptiste, I. (2001). Educating lone wolves: Pedagogical implications of human capital theory. *Adult Education Quarterly*, 51(3), 184-201. doi: 10.1177/074171360105100302

Becker, G. (1976). *The economic approach to human behavior*. Chicago: University of Chicago.

Bonal, X. (2016). Education, poverty, and the "Missing Link": The limits of human capital theory as a paradigm for poverty reduction. In K. Mundy, A. Green, B. Lingard, & A. Verger, (Eds.), *The Handbook of Global Education Policy* (pp. 97-110). doi: 10.1002/9781118468005.ch5

Boni, A., & Walker, M. (2013). *Human development and capabilities: Re-imagining the university of the Twenty-First century*. New York: Routledge.

Boni, A., & Walker, M. (2016). Universities and global human development: Theoretical and empirical insights for social change. New York: Routledge. doi: 10.4324/9781315742793

Brighouse, H. (2006). *On education*. London: Routledge.

Caille, A. (1992). Utilitarianism and anti - utilitarianism. *Thesis Eleven*, 33(1), 57-68. doi: 10.1177/072551369203300103

Calkin, S. (2018). *Human capital in gender and development*. London: Routledge. doi: 10.4324/9781315522098

Chapman, D., & Austin, A. (2002). *Higher education in the developing world: Changing contexts and institutional responses*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Etkowitz, H., & Klofsten, M. (2005). The innovation region: Towards a theory of knowledge - based regional development. *R & D Management*, 35(3), 243-55. doi: 10.1111/j.1467-9310.2005.00387.x

Fine, B. (2009). Development as zombieconomics in the age of neoliberalism. *Third World Quarterly*, 30(5), 885-904. doi: 10.1080/01436590902959073

Frank, R. H. (2001). Why is cost - benefit analysis so controversial?. In M. D. Adler, & E. A. Posner, (Eds.), *Cost - Benefit Analysis: Legal, Economic and Philosophical Perspectives* (pp. 77-94), University of Chicago Press, Chicago. doi: 10.1017/cbo9780511819025.018

- Gillies, D. (2014). Human capital, education, and sustainability. *Sisyphus: Journal of Education*, 2(3), 78-99. doi: 10.25749/sis.6546
- Herfeld, C. (2012). The potentials and limitations of rational choice theory: An interview with Gary Becker. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 5(1), 73-86. doi: 10.23941/ejpe.v5i1.101
- Hirsch, F. (1976). *Social limits to growth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lebeau, Y., & Sall, E. (2011). Global institutions, higher education and development. In R. King, S. Marginson, & R. Naidoo, (Eds.), *Handbook on Globalization and Higher Education* (pp. 129-47), Edward Elgar, Cheltenham. doi: 10.4337/9780857936233.00017
- Locke, J. (1947). *On politics and education*. Roslyn, NY: Black.
- Marginson, S. (2009). University rankings, government and social order: Managing the field of higher education according to the logic of the performative present-as-future. M. Simons, M. Olssen, & M. Peters, (Eds.), *Re-Reading Education Policies: Studying the Policy Agenda of the 21st Century*, Sense Publishers, Rotterdam.
- Marginson, S. (2010). *Creating global public goods, opening keynote for seminar on the Global University at the University of Virginia, USA*.
- Marginson, S. (2016). *Higher education and the common good*. Australia: Melbourne University Press.
- Marginson, S. (2017). Limitations of human capital theory. *Studies in Higher Education*, 44(2), 1-15. doi: 10.1080/03075079.2017.1359823
- McNeill, D. (2007). Human development: The power of the idea. *Journal of Human Development*, 8(1), 5-22. doi: 10.1080/14649880601101366
- Murphy, K., Shleifer, A., & Vishny, R. (1991). The allocation of talent: Implications for growth. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 503-530. doi: 10.2307/2937945
- Ransome, P. (2011). Qualitative pedagogy versus instrumentalism: The antinomies of higher education teaching and learning in the UK. *Higher Education Quarterly*, 65(2), 206-223. doi: 10.1111/j.1468-2273.2010.00478.x
- Rizvi, F., & Lingard, R. (2010). *Globalizing education policy*. London: Routledge.
- Sotiropoulos, D. (2009). Why John Stuart Mill should not be enlisted among neoclassical economists. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 16(3), 455-473. doi: 10.1080/09672560903101328
- Strober, M. H. (1990). Human capital theory: Implications for HR managers. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 29(2), 214-239. doi: 10.1111/j.1468-232X.1990.tb00752.x

Tan, E. (2014). Human capital theory. *Review of Educational Research*, 84(3), 411-445. doi: 10.3102/0034654314532696

Thomson, A. (2008). Exploring the relationship between higher education and development: A review and report, Guerrand-Hermes Foundation for Peace.

Zafirovski, M. (1999). What is really rational choice? Beyond the utilitarian concept of rationality. *Current Sociology*, 47(1), 47-113. doi: 10.1177/0011392199047001005

فصلنامه علمی پژوهشی

۱۹۷

اندیشه‌شناسی سیاسی
نظریه سرمایه انسانی و